

Sayı: 28 ◆ Yıl: 2012

ISSN 1301-3289

İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İslâm'ın İlk Kiblesinin el-Mescidü'l-Aksâ Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı

İsrafil Balcı*

The Critique of Claims that the al-Masjid al-Aqsa was the First Direction of Prayer (*qibla*) in Islam and the Historical Background in the Change of Direction

With the verse, revealed in the Medinian period, which was concerned with the change in direction of prayer (*qibla*), there was no question that the new direction for Islamic prayer was the Kaaba. However, there is a serious ambiguity about what the *qibla* was in the Meccan period. For instance, while Prophet Muhammad prayed towards the Kaaba in the first years of his prophethood, later al-Masjid al-Aqsa was accepted as the first *qibla* in Islam. In addition to this, it is not clear since when or for how long Prophet Muhammad prayed towards the Kaaba or al-Masjid al-Aqsa. This article analyses some unknown matters related to the Islamic direction for prayer in the Meccan period and discusses the realities of the historical background of its change to al-Masjid al-Aqsa as *qibla* and finally examines the process of changing towards the Kaaba as *qibla*.

Key words: *Qibla*, Kaaba, al-Masjid al-Harâm, al-Masjid al-Aqsa, Jerusalem/al-Quds

İslâm'ın ilk kiblesinin el-Mescidü'l-Aksâ olduğuna dair müslümanlar arasında yaygın bir kanaat vardır. Başta klasik tefsir kaynaklarındaki kible değişikliğini konu edinen âyetlerin¹ muhtevası hakkındaki yorumlar olmak üzere, hadis ve İslâm tarihi kaynaklarında kible konusuyla ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Ancak bu rivayetlerin büyük bir kısmı daha çok hicretten on altı veya on yedi ay sonra kiblenin el-Mescidü'l-Aksâ'dan el-Mescidü'l-Harâm'a (Kâbe) çevrilmesiyle ilgilidir.² Aslında bu konuda herhangi bir

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

1 el-Bakara 2/142-150.

2 Örneğin bk. Rebî' b. Habib el-Ezdî, *el-Câmiu's-sahih Müsnedü İmâm er-Rebî' b. Habib*, haz. Muhammed b. İdris (Beyrut: Dârü'l-hikme, 1415), I, 83, 90; Buhârî, "İmân", 30; "Tefsir", 2/12-16; Müslim, "Mesâcid", 11, 12; Nesâî, "Kible", 1.

tereddüt bulunmamaktadır. Ancak bunun öncesindeki Mekke döneminde İslâm'ın kiblesinin neresi olduğu konusunda ciddi bir belirsizlik ve bazı soru işaretleri mevcuttur. Hatta bu belirsizlik nedeniyle birtakım yanlış tanımlamalar ve yorumlar yapılmıştır. Örneğin, sırf bu konuyla ilgili olarak kaleme alınmış bir makalede yazar, özellikle hadis kaynaklarında yer alan birtakım rivayetlere işaret ettikten sonra, Mekke döneminden itibaren Hz. Peygamber'in Kudüs'e doğru namaz kıldığı sonucuna ulaştığını belirtmiş ve Beytü'l-Makdis'i ilk kible olarak nitelemiştir.³ Bir başka makalenin yazarı ise, Mekke dönemindeyken Hz. Peygamber'in hem Kâbe'ye hem de Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldığına dair rivayetler arasındaki detaya girmediği için kanaatini kapalı bir ifadeyle şöyle dile getirmiştir:

Bazı görüş farklılıklarının bulunmasına rağmen, Hz. Peygamber'in hicret öncesinde hem Kâbe'ye hem de Kudüs'e birlikte yönelerek ibadet ettiği daha muhtemel gibi görülmektedir.⁴

Sözü edilen yanlış tanımlama ve yorumların sebebi, bize göre Mekke döneminde kiblenin neresi olduğu konusunun henüz aydınlatılmamış olması, buna bağlı olarak da kible değişikliği âyetlerinden bir kısmına farklı anlam verilmesidir. Örneğin, kible değişikliğini konu edinen Bakara sûresinin 143. âyetinde yer alan “*Daha önce yönelmiş olduğun yönü (Kâbe'yi) kible tayin ettik*” âyetinin mesajı bazı meallerde “*Üzerinde bulunduğun veya yönelmekte olduğun yönü kible tayin ettik*” şeklinde yorumlanmıştır.⁵ Âyete bu şekilde mâna verilmesinin nedeni ise, o sırada Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılıyor olmasıdır. Zira bu âyetle birlikte Kâbe'ye yöneldiği için Beytü'l-Makdis ilk kible olarak yorumlanmıştır. Halbuki âyetin mânasında, buradan önce Hz. Peygamber'in namaz kılarken yöneldiği yerin kible olarak tayin edildiğinden söz edilmektedir.

3 Yavuz Ünal, “Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis”, *On-dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12-13 (2001), s. 189-207.

4 Ahmet Güç, “İlâhî Dinlerde Kible Anlayışı ve Müslümanların Kible ile İlgili Uygulamaları”, *Diyanet İlmî Dergi*, 39/2 (2003), s. 82.

5 Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001), s. 21; *Kur'an-Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1975), s. 21; Sami Kocaoğlu, *Apaçık Kur'an ve Türkçe Hikmetli Meali* (İstanbul: Zafer Matbaası, 2009), s. 22. Âyette geçen “daha önce yöneldiğin yön” ifadesini “üzerinde bulunduğun” yön olarak niteleyen Ünal, makalesinin özetinde bu kavramın Kâbe veya el-Mescidü'l-Aksâ'nın ilk kible olup olmadığına dair önemli bir belirleyiciliğe sahip olduğunu söylemiş ve âyetin mânasına “üzerinde bulunduğun yön” anlamı vererek neticede Beytü'l-Makdis'in ilk kible olduğu sonucuna ulaştığını belirtmiştir (bk. Ünal, “Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi”, s. 189, 190-91, 204 vd.).

el-Mescidü'l-Aksâ, İslâm'ın ilk kiblesi olarak nitelenmekle birlikte, gerçekten de bu tanımlamanın doğru olup olmadığı, şayet ilk kible ise ne zamandan beri buranın kible edinildiği ya da Kâbe dururken Beytü'l-Makdis'in kible edinilmesinin nedeninin ne olduğu gibi konular üzerinde neredeyse hiç durulmamıştır. Bunun yanı sıra, kible hakkında yapılan müstakil çalışmalarda da Medine dönemindeki kible değişikliği konusu üzerinde durulduğu için, Mekke döneminde kiblenin durumu veya Hz. Peygamber'in nereye yönelerek namaz kıldığı konusu henüz net olarak aydınlatılamamıştır. Nitekim *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Kible" maddesinde, Mekke dönemindeki kible konusunun henüz halledilememiş bir problem olduğu söylenmektedir.⁶ Madde yazarı Wensinck, Mekke'deyken Hz. Muhammed'in Kudüs'e doğru namaz kıldığına değinmekle yetinmiş; ancak ne zamandan beri buraya yöneldiği veya daha öncesinde Kâbe'ye yönelip yönelmediği konusunda herhangi bir görüş belirtmemiştir. Ayrıca Resûl-i Ekrem'in Beytü'l-Makdis'e yönelmesinin vahye dayalı olmadığına işaret ederek bu gibi durumlarda Hz. Muhammed'in Yahudi şeriatını takip ettiği gibi gerçeği yansıtmayan ve bizce kasıtlı olarak çarpıtılmış bir yorumda bulunmuştur.⁷

Bir başka şarkiyatçı Buhl ise henüz Mekke'den ayrılmadan önce Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'i kible edindiğinin kesin olduğunu söyler; ancak ne zamandan itibaren burayı kible edindiğinden veya Resûl-i Ekrem'in direkt olarak Kâbe'ye yönelip yönelmediğinden hiç söz etmez.⁸ Bazı Batılı şarkiyatçılar ise daha da ileri giderek Mekke'deyken Resûl-i Ekrem'in kiblesinin olmadığı gibi tuhaf yorumlar yapmışlardır.⁹ Halbuki aşağıda değinileceği üzere, Hz. Muhammed namaz kılmaya başladığı zaman, ilk önce Kâbe'ye yönelmiş ve ardından Beytü'l-Makdis'i kible edinmiştir. Ancak bu karar veya tercih, Wensinck'in de ifade ettiği gibi, vahyin emri olmamakla birlikte, Hz. Peygamber'in kendi içtihadı veya kararıdır. Dolayısıyla Resûl-i Ekrem'in bu kararının Yahudi şeriatını benimsemekle bir alâkası yoktur.

Kible konusu hakkında kaleme alınmış makalelerdeki görüşlerin bir kısmı ise ya tartışmalıdır veya rivayetlerde tekrar edilenlerden öteye geçmemiştir. Örneğin, bir makalede kible değişikliğinin Kur'an'da yer aldığına işaret edilmiş ve Bakara sûresindeki âyetler referans gösterilerek kiblenin Kâbe'ye tahvili konusu üzerinde durulmuştur. Sözü edilen makalede yazar, hicrete kadar Hz. Peygamber'in Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığına işaret etmiş ve bu görüşün müfessirlerce nakledildiğini iddia etmiştir. Kâbe'nin kible

6 A. J. Wensinck, "Kible", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, VI, 667.

7 Wensinck, "Kible", VI, 666.

8 F. Buhl, "Kudüs", *İA*, VI, 955.

9 Yorumlar için bk. Ünal, "Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi", s. 193.

olduğu iddiası doğrudur. Ancak hicrete kadar ifadesi yanlış olduğu gibi, genelleme yaparak bu iddiayı bütün müfessirlere dayandırmak gerçeği yansıtmamaktadır. Devamında ise Mekke dönemindeki kible konusunun detayına girmeyerek kible değişikliğiyle ilgili âyetler çerçevesinde konu ele alınmış ve Beytü'l-Makdis'in ilk kible olduğuna dair yaygın kanaate işaret edilmiştir.¹⁰ Oysa bu âyetler Medine'ye hicretten yaklaşık bir buçuk yıl sonra nâzil olmuştur. Diğer bir ifadeyle, bu âyetler Medine döneminden sonraki kible değişikliğiyle alâkalıdır. Halbuki kible değişikliği konusu sadece bununla sınırlı değildir. Nitekim Mekke dönemindeyken Hz. Peygamber'in Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığına dair rivayetler bulunduğu gibi, Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldığına dair rivayetler de mevcuttur. Hatta Resûl-i Ekrem'in Kâbe'yi araya alarak Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldığı ve her iki mekâna birlikte yöneldiğine dair haberler de nakledilmiştir. *DİA*'daki "Kible" maddesini yazan Özel ise, "Hz. Peygamber'in hicretten önce on yıl boyunca kible olarak hangi tarafa yöneldiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır" şeklinde bir görüş dile getirmiş ve devamında Mekke döneminde farklı rivayetlerin bulunduğunu işaret ederek Resûl-i Ekrem'in Kâbe'ye, Kudüs'e ve her iki mekâna birlikte yöneldiğine dair -az önce zikredilen- rivayetlerin varlığına dikkat çekmiştir. Ancak rivayetlerin detayına girmediği için Mekke dönemindeki kible meselesini netleştirmemiştir.¹¹ Oysa bizim tespitlerimize göre belirtilen süre içerisinde Hz. Peygamber'in nereye yöneldiğini tespit edecek kadar somut veriler bulunmaktadır.

Öte yandan klasik ve çağdaş tefsir veya siyer kaynakları incelendiğinde de Mekke döneminde İslâm'ın kiblesinin neresi olduğu konusunda bir netlik olmadığı görülür. Bu eserlerin kimisinde ilk kiblenin el-Mescidü'l-Aksâ olduğu¹², kimisinde Kâbe olduğu görüşü¹³ benimsenirken, bazı eserlerde

10 Bk. Abdurrahman Kasapoğlu, "Bir Dinî Tecrübe ve Sembol Olarak Kibleye Yönelme", *Diyanet İlmî Dergi*, 41/4 (2005), s. 34 vd.

11 Ahmet Özel, "Kible", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, 366.

12 Örneğin bk. İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991), III, 597; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr: Tefsir İlminde Yolculuk Azığı*, çev. Abdulvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), I, 159-60.

13 Örneğin bk. Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, nşr. İbrâhim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dârü'l-kalem, 1989), I, 114; Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), I, 21; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, ts.), I, 521, 525-26; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadis; Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), V, 138-46; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1990), I, 249, 250.

ise her iki görüş ve bu görüşleri destekleyen rivayetlere birlikte yer verilir.¹⁴ Bazı kaynaklarda ise Mekke'deyken kiblenin neresi olduğu konusuna hiç değinilmeden, Bakara sûresinin 143. âyeti bağlamında yalnızca Medine dönemindeki kible değişikliği üzerinde durulmuştur.¹⁵ Farklı görüşlerin bir arada zikredildiği eserlerde, Hz. Peygamber'in Mekke'deyken Kâbe'ye yöneldiği konusunun detayına girilmediği için bu görüş ilk kiblenin Beytü'l-Makdis olduğu yönündeki yaygın kanaat arasında kaybolup gitmiştir. Ayrıca, ilk kiblenin Kâbe olduğunu söyleyenler de, bunun hicrete kadar böyle devam ettiğini ve Beytü'l-Makdis'e yönelmenin Medine'de başladığını kabul etmektedirler. Kanaatimizce Hz. Peygamber hicretten önce, İsrâ hadisesiyle birlikte Beytü'l-Makdis'e yönelmeye başlamıştır.

Yukarıda dile getirilen hususlar göz önünde bulundurularak biz bu makalede öncelikli olarak Mekke döneminde İslâm'ın ilk kiblesinin neresi olduğu sorusuna cevap aramaya çalışacağız. Bu konu aydınlatıldıktan sonra el-Mescidü'l-Aksâ'nın ne zaman kible edinildiği ve burasının kible edinilmesinin arka planında ne tür âmillerin rol oynadığı ya da ne kadar süreyle buraya doğru namaz kılındığı gibi sorulara cevap arayacağız. Böylece Mekke döneminde İslâm'ın kiblesiyle ilgili muallakta bırakılan bu konuyu ele aldıktan sonra, nihaî olarak vahyin emri gereği Kâbe'nin kible olarak belirlenmesi sürecine işaret ederek kible değişikliği ile ilgili henüz aydınlatılmamış olan kimi hususları gözler önüne sermeye çalışacağız.

İslâm'ın İlk Kiblesinin Neresi Olduğu Meselesi

İlk kiblenin Kâbe olduğuna dair çok açık rivayetler bulunmaktadır. Ancak bu rivayetlere geçmeden önce, konuyla ilgili bazı âyetlere yer vererek bu meselenin Kur'an'da yer alıp almadığı sorusuna cevap aramaya çalışacağız. Bilindiği üzere Kur'an, Kâbe'nin yeryüzünde inşa edilen ilk mâbed olduğunu haber verir:

14 Örneğin bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an* (Beirut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1988), I, 102; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser fi fününi'l-megâzi ve ş-şemâil ve ş-siyer* (Beirut: Dârü'l-ma'rife, ts.), I, 230 vd.; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi: Hz. Muhammed (a.s.) ve İslâmiyet* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1975), I, 38-41; Davut Aydıöz, "Kiblenin Tahvili ile İlgili Ayetlerin Kur'an'daki Tertibi", *Kur'an'ın Mucizevi Korunması* (İstanbul: Işık Yayınları, 2004), s. 149-64.

15 Örneğin bk. Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyabet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), I, 226-32.

İnsanlar için inşa edilen ilk mâbed, Bekke'deki (Mekke) bereket kaynağı ve tüm insanlık için hidayet merkezi olan Kâbe'dir.¹⁶

Bakara sûresinin 125. âyetinden ise Hz. İbrâhim'in ibâdet ederken buraya yöneldiğini anlıyoruz:

Biz Beyt'i (Kâbe) insanlar için sık uğranılan mekân ve kutsal bir sığınağ yaptık. Şimdi siz İbrâhim'in makamını dua ve ibâdet mekânı edinin. Biz vaktiyle İbrâhim ve oğlu İsmâil'e Beytimi (Kâbe) tavaf yapacak, orada ibâdet edecek veya namaz kılacaklar için tertemiz tutun' diye emretmiştik.¹⁷

Hz. İbrâhim'in Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığını ve buranın onun kıblesi olduğunu Hac sûresindeki şu âyetin mealinden de çıkarabiliriz:

Bir zamanlar İbrâhim'e Beyt'in (Kâbe) yerini açıklamış ve ona şöyle emretmiştik: Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve tavaf edenler, ayakta duranlar, rükû ve secde edenler için evimi temizle.¹⁸

Dikkat edilirse Hz. Peygamber vahiyle tanıştığı zaman Mekke'de hâlâ Hz. İbrâhim'in öğretisinin devamı niteliğindeki Hanîflik inancına mensup bazı insanlar bulunuyordu.¹⁹ Resûl-i Ekrem risâletle görevlendirildiği zaman gerek Hanîflik inancına mensup olanlar gerekse müşrik Araplar, Kâbe'ye yönelerek ibâdet ediyorlardı. Örneğin, müşrik Araplar'ın Kâbe etrafında el çırparak ibâdet ettiklerine dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Nitekim İbn Ömer müşriklerin Kâbe haremindedir ellerini çırparak ibâdet ettiklerini haber verdikten sonra, secde eder gibi yanaklarını yere sürdüklerini belirtmiş ve yanındakilere onların yaptıkları hareketleri bizzat göstermiştir.²⁰ Haddiza-

16 Âl-i İmrân 3/96. Bu âyetin devamında Kâbe'nin aynı zamanda hac ibâdetinin merkezi olduğu vurgulanmıştır (Âl-i İmrân 3/97). Kâbe'nin ilk defa Hz. Âdem tarafından inşa edildiği ve Hz. İbrâhim'in ise onun inşa ettiği temel üzerine bu mâbedi yaptığı konusunda bk. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınları, 1993), I, 145.

17 el-Bakara 2/125. Bu âyetin devamında ise Kâbe'yi inşa eden Hz. İbrâhim ile oğlu İsmâil'in, kendi soylarından bir peygamber göndermesi ve bu peygamberin kavmini şirkten kurtarıp Allah'ın kelâmını ve onun dinini insanlar arasında yayması için Rab'lerine yalvardıklarına işaret edilmiştir (el-Bakara 2/129).

18 el-Hac 22/26.

19 İbn Habîb, *el-Muhabber*, haz. İlse Lichtenstadter (Beyrut: Dârü'l-âfâkî'l-cedîde, ts.), s. 171; ayrıca bk. Şaban Kuzgun, "Hanîf", *DİA*, XVI, 35-38.

20 Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an* (Kahire: Dârü'l-fıkr, 1388/1968), IX, 240-41.

tında bu konuya Kur'ân-ı Kerîm'de de işaret edilmiştir. Kur'an, Araplar'ın Kâbe etrafında ibâdet görüntüsü altında yapmış oldukları ritüelleri eleştirirken şu ifadeleri kullanmaktadır:

Onların Beyt (Kâbe) etrafındaki ibâdetleri/duaları (namaz) ıslık çalmaktan ve el çırpılmaktan ibarettir...²¹

Yukarıda işaret edilen âyetler Resûl-i Ekrem'in vahiyle tanıştığı dönemde Araplar'ın Kâbe'ye yönelerek veya Kâbe etrafında ibâdet ettiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durumda, o toplumda yetmişmiş olan Hz. Peygamber'in de ilk önce Kâbe'ye yönelerek namaz kılmış olması tabii bir süreçtir. Kaldı ki, bize göre bu konu kible değişikliğiyle ilgili âyetlerde açıkça ortaya konulmuştur. Ancak her nedense ilgili âyetlerde dile getirilmesine rağmen, bu hususun üzerinde durulmamıştır. Hatta bu yüzden konuya işaret eden Bakara sûresinin 143. âyetine farklı anlamlar yüklenmiştir. Oysa bu âyette Resûl-i Ekrem'in ilk önce Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığı gerçeği, bize göre, çok açık bir şekilde dile getirilmektedir. Nitekim ilgili âyette Resûl-i Ekrem'in müslümanlar için örnek olduğuna işaret edildikten sonra, ilk kiblenin Kâbe olduğuyula ilgili şu açıklamalar yer almaktadır:²²

وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ

Böylece elçiye uyanlar arasından topukları üzerine geri dönenleri ayırmak için, daha önce yönelmiş olduğun yönü kible olarak belirledik.

Unutmamak gerek ki, bu âyet nâzil olduğu zaman Resûl-i Ekrem, Beytül-Makdis'e doğru namaz kılıyordu. Medine döneminde nâzil olan mezkûr âyetle birlikte İslâm'ın kiblesinin Kâbe olduğu hususu kesinleşmiştir. Âyet inzal edildiği zaman Allah Resûlü, Beytül-Makdis'e doğru namaz kıldığına göre, burada zikredilen, Resûl-i Ekrem'in "daha önce yönelmiş olduğu yön" nitelemesinden kasıt Kâbe'dir. Dikkat edilirse âyetteki "künte" (كُنْتَ) ifadesi, geçmiş zamana işaret etmektedir. Ancak muhtemelen başlangıçtan beri kiblenin neresi olduğu veya kible değişikliğindeki süreç aydınlatılmadığından, yukarıda da işaret edildiği üzere, Türkçe meallerin bir kısmında âyetteki bu ifadeye "halihazırdaki veya üzerinde bulunduğu kible" gibi anlamlar verilmiştir.²³ Dikkat edilirse âyetin nâzil olduğu sırada Hz. Peygamber'in üzerinde bulunduğu veya

21 el-Enfâl 8/35.

22 el-Bakara 2/143.

23 Bk. dn. 5.

halihazırdaki kiblesi el-Mescidü'l-Aksâ'dır. Halbuki âyet bu kiblenin değiştirilmesini emrederken, daha önceki bir kibleden bahsetmektedir. Bize göre de daha önceki bu kible kuşkusuz Kâbe'dir. Nitekim aşağıda izah edileceği üzere Hz. Peygamber risâletin ilk yıllarında Kâbe'ye doğru namaz kılmaya başlamış ve ardından Mekke döneminin sonlarına doğru Beytü'l-Makdis'e dönmüştür. Hatta Beytü'l-Makdis'e döndüğü zaman Kâbe'yi araya almıştır.

Meallerin çoğunda, âyette geçen ifade “*daha önce yönelmiş olduğun yön (Kâbe)*” olarak anlamlandırılmıştır.²⁴ Bazı meallerde ise her ne kadar Kâbe kastedilmişse de, kısmen kapalı mâna verilmiş veya verilen mâna açıklamalarla belirgin hale getirilmeye çalışılmıştır. Örneğin, “*Bizim, yönelmiş olduğun kibleyi değiştirmemiz, ...*”²⁵ veya “*Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kibleyi (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönmenden ayırt etmemiz için kible yaptık.*”²⁶ gibi mânaları görmek mümkündür. Bir kısım meallerde ise mâna doğru verilmekle birlikte, yapılan açıklamalarda el-Mescidü'l-Aksâ'nın kastedildiğine dair yorumlar yapılmıştır. Örneğin, Işıcık âyetin mealini şöyle verir: “*(Ey Peygamber!) Başlangıçta yöneldiğin yeri (Mescid-i Aksâ'yı) kible yapmamızın, (sonra da kibleyi Kâbe'ye çevirmemizin) nedeni...*”²⁷ İslâmoğlu ise, âyetin mealine “Kâbe” anlamını vermekle birlikte, muhtemelen kiblenin daha önceki durumunu dikkate almadığından dipnottaki açıklamasında âdetâ verdiği mânanın aksine bir yorum yapmıştır. Onun açıklamasına göre, İbrâni peygamberler Beytü'l-Makdis'teki Hacer-i Muallakâ'yı kible edindiklerinden, önceki peygamberler zincirinin bir halkası olan Hz. Muhammed de atası Hz. İbrâhim'in hatırası durduğu halde, kible konusunda kendisinden önceki peygamberlerin şeriatına uymuştur.²⁸

Yukarıda işaret edilen âyetlerin yanı sıra, Allah Resûlü'nün önce Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığına dair çok açık rivayetler de bulunmaktadır. Üstelik bu rivayetler erken dönem siyer ve hadis kaynaklarında bile yer almaktadır.

24 M. Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002), s. 39; Ahmed Davudoğlu, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli* (İstanbul: Gülhane Yayınları, ts.), s. 23; Abdülkadir Şener v.dğr., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorum Meâli* (İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), s. 21; Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), s. 21; A. Fikri Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Âlisi* (İstanbul: Sönmez Neşriyat, ts.), s. 23.

25 Hüseyin Elmalı – Ömer Dumlu, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), s. 21.

26 Ali Özek v.dğr., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), s. 21.

27 Yusuf Işıcık, *Kur'an Meâli* (Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2010), s. 25.

28 Mustafa İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2008), s. 53-54.

Örneğin, İbn İshak (ö. 151/768), Hz. Ali'nin müslüman olmasıyla ilgili haberlerden bahsederken, onun Resûl-i Ekrem'le birlikte Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığını belirtmiş ve bu olaya tanık olan şahsın ağzından şu ifadeleri aktarmıştır:

Bir adam namaz kılmak için ortaya çıktı, Kâbe'ye yönelerek ayakta durdu / dikildi (فقام تجاه الكعبة).²⁹

Bilindiği üzere namaz ilk ibadetlerden birisidir ve Resûl-i Ekrem de risâletin ilk yıllarından itibaren namaz kılmaya başlamıştır.³⁰ İbn İshak,³¹ Rebî b. Habîb (ö. 180/796)³² ve Abdürrezzâk (ö. 211/826) gibi erken dönem siyer veya hadis otoriteleri beş vakit namazın “isrâ” gecesi Hz. Peygamber el-Mescidü'l-Aksâ'ya götürüldüğü zaman farz kılındığını söylemektedirler.³³ Benzer bilgiler Beyhakî (ö. 458/1066) gibi daha sonraki kaynaklarda da yer almaktadır.³⁴

İbn İshak kanalıyla gelen rivayette, risâletin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in bizzat Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığına dair detaylı haberler bulunmaktadır. Bu rivayetler arasında Kudüs veya Beytül-Makdis isminden hiç söz edilmemiştir. Onun aktardığı rivayetin devamında Resûl-i Ekrem'in yanı sıra, hanımı Hz. Hatice ve amcazadesi Hz. Ali'nin de Resûl-i Ekrem'le birlikte

29 İbn İshak, *Sîretü İbn İshâk*, haz. Muhammed Hamîdullah (Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1401/1981), s. 119.

30 Kimi rivayetlerde Resûl-i Ekrem'in ilk önce iki rekât olarak öğle namazını kıldığından ve Mekke döneminin sonlarına doğru vuku bulan “isrâ” hadisesinin ardından günlük namazın beş vakit olarak farz kılındığından bahsedilmektedir. Hatta Hz. Peygamber'in ilk önce öğle namazı kıldığına dair rivayetler olduğu gibi, ikinci namazını kıldığına dair de rivayetler bulunmaktadır (bk. Rebî b. Habîb, *Câmiu's-sahih*, I, 83, 90; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, haz. Habiburrahman el-Azâmî [Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1970], I, 453-55, 531; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 608).

31 İbn İshak, beş vakit namazın hicretten on altı ay önce Resûl-i Ekrem'in “isrâ” gecesi Beytül-Makdis'e götürüldüğü zaman burada farz kılındığını söylemektedir (bk. İbn İshak, *es-Sîre*, s. 277).

32 Rebî b. Habîb, *Câmiu's-sahih*, I, 83, 90. İbâdet tarihiyle ilgili bir çalışmada da beş vakit namazın hicretten bir buçuk yıl öncesinde farz kılındığı tespitinde bulunulmuş ve mi'racda farz kılındığına ilişkin genel bir kabulün olduğundan söz edilmiştir (bk. Mehmet Soysaldı, *Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi* [Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, 1997], s. 45). Halbuki beş vakit namaz isrâ hadisesi sırasında farz kılınmıştır.

33 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, I, 452.

34 Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, haz. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: Dârü'n-nasr li't-tibâa, 1389/1969), II, 107.

Kâbe'ye yönelerek namaz kıldıklarından bahsedilmektedir.³⁵ İbn İshak kaynaklı bu rivayet, daha ayrıntılı bir şekilde yine ona dayandırılarak Taberî tarafından nakledilmiştir. Mezkûr rivayeti aktaran Taberî, Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib'in Yemenli misafirinin ağzından olayı şöyle nakleder:³⁶

Ben Mekke'ye geldiğimde Abbâs b. Abdülmuttalib'in evine misafir oldum. Güneş doğup göğe yükseldiği sırada Kâbe'ye bakıyordum. O sırada bir genç geldi, gözlerini göğe doğru dikip yüzünü Kâbe'ye çevirdi ve ayakta durdu. Biraz sonra bir çocuk gelip onun sağ tarafında durdu, bir süre sonra ise bir kadın gelip onların gerisinde durdu. Genç secde ederken çocukla kadın da onunla birlikte secdeye kapanıyordu. Bu manzarayı görünce 'Bu büyük bir hadise' dedim. Abbas da aynı şekilde bunun büyük bir hadise olduğunu söyledi. Sonra arkadaşım Abbas bana 'Gencin kim olduğunu biliyor musun?' diye sordu. 'Hayır, nereden bilebilirim?' deyince, o gencin yeğeni olduğunu söyledi. Ardından yanındaki çocuk ve kadının da kim olduklarını sordu. Onları da tanımadığımı söyleyince onların da eşi ve yeğeni olduğunu söyledi.

Rivayetin devamında verilen bilgilerde bir dizi problemler bulunmakla birlikte, bu rivayet henüz risâletin başlangıcında Hz. Peygamber'in bizzat Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Keza verilen bilgiler arasında Kudüs veya Beytül-Makdis isminden hiç söz edilmemesi de önemli bir detaydır.

Yukarıda işaret edilen âyetler ve İbn İshak kanalıyla gelen bu haberlerin yanı sıra, Hz. Peygamber'in ilk önce Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığını ortaya koyan değişik rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin Allah Resûlü tebliğe başladığı zaman kendisi ve ona inanan az sayıdaki cemaatinin Kâbe avlusunda ibâdet ederlerken türlü işkencelere maruz kaldıklarına dair bir dizi rivayet nakledilmiştir. Hatta bunların en meşhurlarından birisi bizzat Resûl-i Ekrem'le ilgilidir. Anlatılanlara göre Hz. Peygamber, Makam-ı İbrâhim'de namaz kılariken secdeye kapandığı sırada Ebû Cehil, üzerine deve işkembesini koyarak ona eziyet etmiştir. Resûl-i Ekrem'in bu durumunu gören kızı Fâtıma babasının yardımına koşmuştur.³⁷

35 İbn İshak, *es-Sîre*, s. 119; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beirut: Dârü'l-kalem), II, 212.

36 Taberî, *Târih*, II, 212, 213.

37 İbn İshak, *es-Sîre*, s. 192.

Öte yandan Hz. Ömer'in müslüman olmasından bahseden rivayetler arasında da Resûl-i Ekrem'in Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığına ilişkin önemli detaylardan bahsedilmektedir. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'i Kâbe avlusunda namaz kılarken gördüğünü, o sırada Hâkka sûresini okumakta olan Resûl-i Ekrem'in kendisini fark etmediğini, bir süre onu dinledikten sonra sûredeki ilâhî mesajdan çok etkilendiğini ve bu olayın İslâm'ı kabul etmesine vesile olduğunu anlatmıştır.³⁸ Bu rivayette de Resûl-i Ekrem'in Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığını anlıyoruz. Onun ilk müslümanlar arasında yer aldığı hususu dikkate alınır, risâletin başlangıç yıllarında Resûl-i Ekrem'in Kâbe'ye doğru namaz kılmış olduğu sonucuna ulaşmak hiç de zor değildir.

İlk müslümanların Mescid-i Harâm'da namaz kıldıkları sırada, çeşitli iş-kencilere maruz kaldıklarını söyleyen İbn Mes'ûd, Hz. Ömer'in müslüman olmasından sonra, müşriklerin kendilerine saldırmaya cesaret edemediklerini dile getirirken şu ifadeleri kullanmaktadır:

Ömer müslüman olana kadar biz Kâbe yanında (avlusunda) namaz kılamıyorduk.³⁹

Bu ifade aynı zamanda müslümanların Kâbe'ye yönelerek namaz kıldıklarını ortaya koymaktadır.⁴⁰ Buraya kadar anlatılanlara bakıldığında, risâletin başlangıç yıllarında Hz. Peygamber'in Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığı gerçeğinin çok açık olduğu ortadadır.

38 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, haz. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Mektebetü Muhammed Ali Subeyh, 1383/1963), I, 232. Hz. Ömer'in müslüman oluşuyla ilgili rivayetler hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Azimli, "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivayete Farklı Bir Yaklaşım", *İslâmiyât*, 6/1 (2003), s. 172-83; M. Hane-fi Palabıyık, "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu", *EKEV Akademi Dergisi*, 12/37 (2008), s. 138-48.

39 İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 228.

40 Hz. Peygamber tebliğe başladığı zaman, müşrikler ona karşı çıkmışlar ve atalarının dine dil uzatmakla suçlamışlardır. Onların bu itirazlarına karşı Hz. Peygamber kendilerinin de ata olarak kabul ettikleri Hz. İbrâhim ve onun öğretisini tebliğ etmekle görevlendirildiğini vurgulamıştır. Bu hususa bazı âyetlerde de işaret edilmiştir (el-Hac 22/78). Kâbe'nin Hz. İbrâhim tarafından inşa edilmesi gerçeği ve aynı zamanda onun buraya yönelerek namaz kılması hususu göz önünde bulundurulursa, onun izinden gittiğini söyleyen Hz. Peygamber'in de ilk önce atası İbrâhim'in kiblesine yönelmiş olması beklenir. Kaldı ki, Kâbe'nin Araplar nezdindeki önemi ve kutsallığı hâlâ devam ediyordu. O toplum içerisinde yetişmiş olan Hz. Peygamber'in de buraya yönelerek ibâdet etmesinden daha doğal bir şey olamazdı.

el-Mescidü'l-Aksâ'nın Kible Edinilmesi

Mekke dönemindeyken Hz. Peygamber'in Kudüs'teki el-Mescidü'l-Aksâ'ya (Beytü'l-Makdis) yönelerek de namaz kıldığına dair rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin bir kısmında Resûl-i Ekrem'in Kâbe'yi araya alarak Kudüs'e yöneldiğinden bahsedilmektedir.⁴¹ Esed, bu konuya işaret ederken risâletin başlangıç yıllarında Hz. Peygamber'in Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığını, buraya yönelmesi konusunda herhangi bir Kur'anî emir bulunmadığını, ancak Kâbe'ye yönelmesinin arka planında buranın Allah'a adanmış ilk mâbed olması gerçeğinin yattığını, daha sonradan el-Mescidü'l-Aksâ'nın diğer bir kutsal mekân olduğunu bildiği için Resûl-i Ekrem'in, Kudüs'ü karşısına alacak şekilde el-Mescidü'l-Harâm'ın güney tarafında namaza durduğunu belirtir.⁴²

Öncelikli olarak şunu hatırlatalım ki, yukarıda da belirtildiği üzere, Resûl-i Ekrem, Mekke döneminin ilk yıllarında Kâbe'ye doğru namaz kılıyordu. Daha sonra Kudüs'e yönelmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla bu yönelişle birlikte Resûl-i Ekrem bütünüyle Kâbe'den vazgeçmiş değildir. Nitekim Kâbe'yi araya alarak namaz kıldığına dair rivayetler bunu göstermektedir. Şunu da belirtelim ki, Mescid-i Harâm'da namaz kıldığı sırada Hz. Peygamber'in Kâbe'yi araya aldığından söz edilebilir; ancak buradan ayrı yerde namaz kılarken böyle bir imkânın her zaman mümkün olmayacağı ortadadır. Bu nedenle Beytü'l-Makdis'i kible edindikten sonra Kâbe avlusundan ayrı bir yerde namaz kılarken Allah Resûlü'nün direkt olarak nereye yöneldiği konusu çok net değildir. Fakat aşağıda ele alacağımız üzere, kimi rivayetlerde doğrudan Beytü'l-Makdis'i kible edindiğini gösteren haberler de bulunmaktadır. Öte yandan Medine'deki müslümanların da Resûl-i Ekrem hicret edene kadar yaklaşık iki yıl kadar Kudüs'e doğru namaz kıldıklarına dair rivayetler aktarılmıştır.⁴³

İbn Hişâm ve Taberî'de yer alan bir rivayette Mekke döneminin sonlarına doğru Hz. Peygamber'in Kudüs'e yönelerek namaz kıldığına dair detaylı bilgiler bulunmaktadır. İbn İshak kanalıyla gelen bu rivayette Kâ'b b. Mâlik⁴⁴ ile Berâ b. Ma'rûr'un da aralarında bulunduğu Medinelî bir guru-

41 İbn İshak, *es-Sîre*, s. 181; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 232; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beirut: Dâru Sâdir, ts.), I, 243. Hz. Peygamber'in Hacerülesved ile Rüknyemânî arasında namaz kıldığına dair haberler de (bk. Nebi Bozkurt, "Mescid-i Harâm", *DİA*, XXIX, 273) bu yönde yorumlanabilir.

42 Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 39-40.

43 Rebî' b. Habîb, *el-Câmiu's-sahîh*, I, 83.

44 Kâ'b b. Mâlik, Hazrec kabilesine mensuptur. Hali vakti yerinde olan ve aynı zamanda Akabe biatlarına katılan sahâbilerden biridir (Daha geniş biyografisi için bk. Bahattin

bun Mekke'ye gelirken yolda namaz kılacakları zaman nereye yönelmeleri gerektiği konusunda aralarında anlaşmazlık yaşandığından bahsedilmektedir. Heyettekilerin bir kısmı Kudüs'e yönelerek ibadet etmeleri gerektiğini söylerken, kafilenin önderi konumundaki Berâ b. Ma'rûr ise Kâbe'yi arkasına alarak namaz kılamayacağını ve bu nedenle Kâbe'ye yönelerek ibadet edeceğini söylemiştir.⁴⁵ Diğerleri ise Hz. Peygamber'in Şam'a doğru (Beytül-Makdis) namaz kıldığını hatırlatarak kendilerinin de aynı yöne yönelmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Kafile Mekke'ye geldiği zaman Berâ b. Ma'rûr yolda yaşadıkları fikir ayrılığını anlatarak arkadaşlarına uymayıp Kâbe'ye doğru namaz kıldığını söylemiş; ancak arkadaşlarının sözlerinden sonra içinde bir şüphe oluştuğunu belirterek Resûl-i Ekrem'den açıklama yapmasını istemiştir. Bu talep üzerine Hz. Peygamber ona "Senin bir kible vardı. Keşke o kiblede kalmaya devam etseydin (onda sabretseydin)" karşılığını vermiş ve ardından namaz vakti gelince Şam'a doğru yönelerek namaz kılmıştır.⁴⁶

Yine bu rivayette anlatıldığına göre olay İkinci Akabe görüşmelerinin yapıldığı zaman diliminde meydana gelmiştir. Hatırlanacağı üzere Mus'ab b. Umeyr Birinci Akabe Biatı'ndan sonra Medine'ye gönderilmiş ve burada İslâm'ı anlatarak bazı kişilerin müslüman olmalarına vesile olmuştu. Anlatılan olay Medineliler'den bir grubun İkinci Akabe Biatı için Mekke'ye geldikleri sırada vuku bulmuştur.⁴⁷ Medineliler'in Akabe biatlarından sonra İslâm'la tanıştıkları hususu dikkate alınır ve aynı zamanda Kâ'b b. Mâlik'in Birinci Akabe Biatı'na katılan sahâbî olduğu⁴⁸ bilgisi göz önünde bulundurulursa, Medineli heyetin hicretten yaklaşık olarak iki-iki buçuk yıl önceki bir zaman diliminde Mekke'ye doğru geldikleri tespitini yapabilmek mümkündür. Dolayısıyla Resûl-i Ekrem'in Mekke döneminin sonlarına doğru Beytül-Makdis'i kible edindiği sonucunu çıkarabilmek mümkündür. Rivayetdeki en dikkat çeken hususlardan birisi de Berâ'nın Kâbe'ye duyduğu saygı nedeniyle ona sırtını dönemeyeceği hassasiyetidir. Bu durum Kâbe'nin Araplar nezdindeki saygınlığı ve önemini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Netice itibarıyla bu rivayet esas alındığı zaman Resûl-i Ekrem'in direkt olarak Kudüs'e doğru yöneldiğini söylemek

Kök, "Kâ'b b. Mâlik el-Ensâri ve Tebük Seferiyle İlgili Durumu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 [1988], s. 129-41).

45 Berâ'nın itirazına bakılırsa ya ilk kez namaz kıyor olmalı ya da Medine'deyken de Kâbe'ye doğru namaz kıyor olmalıdır. Ancak rivayetdeki muhtevada bu konuda net bir açıklık bulunmamaktadır.

46 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 301; Taberî, *Târih*, II, 237-38.

47 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 300-301.

48 Taberî onun Akabe biatına katılıp müslüman olduğunu söyler (Taberî, *Târih*, II, 237).

mümkündür. Ancak o sırada Resûl-i Ekrem'in nerede olduğu veya nerede namaz kıldığından bahsedilmemektedir. Bunun yanı sıra, rivayette ayrıca Kâbe'yi araya aldığından da söz edilmemesi dikkat çekicidir. Mezkûr rivayet dikkate alınrsa, Hz. Peygamber'in direkt olarak Beytül-Makdis'e doğru yöneldiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte bu bilgiler aynı zamanda her iki kutsal mekâna birlikte yöneldiği anlamını da ihtiva etmektedir.

Konuyla ilgili rivayetler bir bütün olarak ele alındığı zaman, görünen o ki Allah Resûlü, Mekke döneminde hem Kâbe'ye hem de el-Mescidül-Aksâ'ya doğru namaz kılmıştır. Ancak Kâbe'den tamamen vazgeçmiş değildir. Zira buranın Araplar nezdindeki kutsiyet veya önemi dikkate alındığı zaman Allah Resûlü'nün bütünüyle Kâbe'den vazgeç(e)meyeceği hususunu göz ardı etmemek gerekir. Nitekim Kâbe'de namaz kılarken araya Mescid-i Harâm'ı aldığına dair rivayetler bu hususu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu detay dikkate alındığında Resûl-i Ekrem'in Kâbe'den tamamen vazgeçmediğini söyleyebiliriz. Fakat Kâbe'den uzak olan herhangi bir yerde namaz kılarken doğrudan Kudüs'e yönelip yönelmediği konusu net değildir.

el-Mescidül-Aksâ'nın Kible Edinilmesinin Zamanı ve Süresi

Mekke döneminde, Allah Resûlü'nün Kudüs'e doğru namaz kıldığı kesin olmakla birlikte, ne zamandan beri burayı kible edindiği, Beytül-Makdis'i kible edinmesinin nedeninin ne olduğu ya da ne kadar süreyle buraya doğru namaz kıldığı konularında bir belirsizlik varmış gibi gözükse de, aslında bu hususu yeterli kadar aydınlatacak rivayetler bulunmaktadır. Üstelik bu rivayetler Allah Resûlü'nün ne zaman Kudüs'e doğru namaz kılmaya başladığı ve burayı kible edinmesinin sebebinin ne olduğu hakkında da önemli detaylar sunmaktadır. Örneğin en erken dönem hadis kaynaklarından birisi olan Rebî b. Habîb'in (ö. 180/769), İbn Abbas kanalıyla aktardığı birbirinin tekrarı mâhiyetindeki iki ayrı rivayette şu bilgiler yer almaktadır:⁴⁹

أبو عبيدة عن جابر بن زيد عن ابن عباس أن النبي صلى الله عليه وسلم فرضت عليه الصلوات الخمس قبل هجرته بسنتين وصلى عليه الصلاة والسلام إلى بيت المقدس بعد هجرته سبعة عشر شهرا وكانت الأنصار وأهل المدينة يصلون إلى بيت المقدس نحو سنتين قبل قدوم النبي صلى الله عليه وسلم اليهم وكان النبي صلى الله عليه وسلم صلى إلى الكعبة بمكة ثماني سنين إلى أن عرج به إلى بيت المقدس ثم تحول إلى قبلته الربيع قال إلى الكعبة...

49 Rebî b. Habîb, *el-Câmiu's-sahih*, I, 83.

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den o da İbn Abbas'tan şunu nakletmiştir: “Beş vakit namaz hicretten iki sene önce Hz. Peygamber'e farz kılındı. Hz. Peygamber hicretten on yedi ay sonrasına kadar Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldı. Ensar ve Medine halkı, Hz. Peygamber şehirlerine gelmeden önce yaklaşık iki sene Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılıyordu. Hz. Peygamber Mekke'deyken (isrâ olayı sırasında) Beytü'l-Makdis'e götürülene kadar sekiz sene Kâbe'ye yönelerek namaz kılıyordu. Bu olaydan sonra kiblesine yöneldi. Rebî'e göre Kâbe'ye yöneldi...”

İbn Abbâs kaynaklı ikinci rivayette de benzer bilgiler tekrar edilmektedir. Bu rivayet aynı zamanda önceki rivayetin değişik bir versiyonu niteliğindedir. Yine Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd ve İbn Abbas senediyle aktarılan rivayette şu bilgiler yer almaktadır:⁵⁰

أبو عبيدة عن جابر بن زيد عن ابن عباس أن النبي صلى الله عليه وسلم فرضت عليه الصلوات الخمس قبل هجرته بنحو سنتين وصلى رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى بيت المقدس بعد هجرته سبعة عشر شهرا وكانت الأنصار وأهل المدينة يصلون إلى بيت المقدس نحو سنتين قبل قدوم النبي صلى الله عليه وسلم إليهم وكان النبي صلى الله عليه وسلم صلى إلى الكعبة بمكة ثمان سنين إلى أن عرج به إلى بيت المقدس ثم تحول إلى قبلته

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den o da İbn Abbas'tan şunu nakletmiştir: “Beş vakit namaz Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden iki sene önce farz kılınmıştır. Hz. Peygamber hicretten sonra da on yedi ay Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılımıştır. Ensar ve Medine halkı Hz. Peygamber şehirlerine gelmeden önce yaklaşık iki yıl Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldılar. Hz. Peygamber Beytü'l-Makdis'e götürülene kadar Mekke'de sekiz yıl Kâbe'ye yönelerek namaz kılımıştır. Sonra kiblesine yönelmiştir.”

Dikkat edilirse bu rivayetlerde Resûl-i Ekrem'in ilk kiblesinin Kâbe olduğu ve risâletin ilk sekiz yılında buraya yönelerek namaz kıldığı, ardından yaşamış olduğu isrâ hadisesinden sonra Beytü'l-Makdis'i kible edindiği ve hicretten önce iki-üç yıl kadar buraya yönelerek doğru namaz kıldığına dair detaylar yer almaktadır. En erken dönem siyer kaynaklarından olan İbn İshak da Hz. Peygamber'in ilk önce Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığına işaret

50 Rebî' b. Habib, *el-Câmiu's-sahih*, I, 90.

ederek bir bakıma bu bilgiyi teyit etmektedir.⁵¹ Öte yandan rivayetlerde isrâ hadisesinden sonra Resûl-i Ekrem'in Beytül-Makdis'e doğru namaz kıldığına işaret edildiğine göre ve yine hicretten yaklaşık olarak on yedi ay sonra Kâbe'ye yöneldiği hususu da net olduğuna göre, demek ki Allah Resûlü hicretten iki-üç yıl öncesinden itibaren el-Mescidül-Aksâ'ya doğru namaz kılmaya başlamıştır. Hicretten sonra da bir buçuk yıl kadar daha burası kible olarak kullanıldığına göre, demek ki Resûl-i Ekrem toplamda dört veya dört buçuk yıl kadar el-Mescidül-Aksâ'ya doğru namaz kılmıştır. İbn Hacer'de yer alan bir hadis kaydında da Allah Resûlü'nün Mekke'deyken üç yıl kadar Kudüs'e yönelerek namaz kıldığı hususu şöyle ifade edilmektedir:

Resûlullah önce Kâbe'ye doğru namaz kıldı. Sonra Beytül-Makdis'e yöneldi. O zaman Resûl-i Ekrem, Mekke'deydi. Üç yıl kadar böylece namaz kıldı. Sonra hicret etti. Medine'ye geldikten sonra da on altı ay kadar Beytül-Makdis'e doğru namaz kıldı. Sonra Allah onu Kâbe'ye döndürdü.⁵²

Görüldüğü üzere bu rivayetdeki bilgiler yukarıdaki bilgileri teyit etmekte ve Beytül-Makdis'in dört-dört buçuk yıl kadar İslâm'ın kiblesi olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu sürenin üç yılının Mekke dönemine tekabül ettiğini anlıyoruz. Beytül-Makdis'i ilk kible olarak niteleyen Ünal, İbn Hacer'in aktardığı bu rivayeti Resûl-i Ekrem'in Mekke'de iken ilk önce Kâbe'yi, ardından da Beytül-Makdis'i kible edindiğinin tek delili olarak yorumlamıştır.⁵³ Oysa yukarıda da işaret edildiği üzere, Kâbe'nin ilk kible olduğunu hem âyetten çıkarmak mümkündür hem de onun referans gösterdiği rivayet dışında bunu destekleyen daha somut rivayetler bulunmaktadır. Öte yandan Ünal, sadece bu rivayete dayanarak bir kez Mekke'de bir kez de Medine'de olmak üzere iki kez kible değişikliğinin olduğundan söz etmekte ve bunun diğer rivayetlerin ortaya koyduğu genel bilgiye aykırı olduğunu söylemektedir.⁵⁴ Bunun yanı sıra, her ne kadar o, Hz. Peygamber'in Mekke'de iken Kâbe'ye yöneldiğine dair bazı rivayet ve görüşlerin varlığından söz etmişse de, muhtemelen tüm rivayetleri görmediğinden olsa gerek, bunların detayına inmediği için Mekke dönemindeki kible meselesini ortada bırakmış veya tespit ettiği rivayetleri zayıf bularak bunların tercih edilemeyeceğini belirtmiştir.⁵⁵ Ayrıca namazın farz kılınışıyla kible arasında bağlantı kurarak bir sonuca gitmeye çalışmış ve oldukça problemleri bir iddiada

51 İbn İshak, *es-Sîre*, s. 119.

52 İbn Hacer, *Fethül-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Dârül-ma'rife, 1379), I, 502.

53 Ünal, "Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi", s. 193.

54 Ünal, "Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi", s. 194.

55 Ünal, "Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi", s. 193-95.

bulunmuştur. Örneğin, kimi rivayetlerde dile getirilen namazın mi'racda farz kılındığı haberlerinden hareketle, namazın mi'racda farz kılındığına işaret ederek mi'rac hadisesinin Kudüs'le bağlantılı olduğunu düşündüğünden, Hz. Peygamber'in önce Beytü'l-Makdis'te namaz kılmış olabileceğini varsaymış ve el-Mescidü'l-Aksâ'yı İslâm'ın ilk kiblesi olarak nitelemiştir. Her ne kadar mi'rac konusundaki rivayetlerin farklı ve çelişkili bilgiler içerdiğine işaret etmişse de, nihâi noktada Resûl-i Ekrem'in Mekke'de iken Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldığı sonucuna ulaştığını dile getirerek mezkûr rivayetteki detayları dikkate almamıştır.⁵⁶ Yine makalesinin devamında çeşitli âlimlerin görüşlerine yer vererek Resûl-i Ekrem'in Mekke'de iken Beytü'l-Makdis'e, Medine'ye hicret ettikten sonra da on altı veya on yedi ay kadar yine buraya doğru namaz kıldığı sonucuna ulaştığını belirtmiştir.⁵⁷ Oysa namazın mi'racda farz kılındığı tezinden hareketle Beytü'l-Makdis'i İslâm'ın ilk kiblesi olarak nitelemek mümkün değildir.

Öncelikli olarak şunu hatırlatalım ki, şekli konusunda farklı rivayetler bulunmakla birlikte, namaz ilk ibâdetlerden birisidir ve Resûl-i Ekrem risâletin ilk yıllarından itibaren namaz kılmaya başlamıştır. Mi'rac olayı ise isrâ hadisesiyle birleştirilerek nakledilen rivayetlere dayanmaktadır. Dikkat edilirse isrâ hadisesi hicretten iki-üç yıl öncesinde gerçekleşmiş bir olaydır. Diğer bir ifadeyle söylemek gerekirse, Mekke döneminin sonlarına doğru vuku bulmuştur. Mi'rac ise, bu hadisenin akabinde gerçekleşmiş bir olay olarak kabul edilir. Bu durumda Ünal'ın varsayımından hareket edildiği takdirde, yaklaşık olarak on yıl kadar Resûl-i Ekrem'in namaz kılmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır ki, bunun kabul edilebilir bir tarafı yoktur. Zira Allah Resûlü tebliğin ilk yıllarından itibaren namaz kılmaya başlamıştır. Kaldı ki isrâ âyetinden önce nâzil olan âyetlerde de namaz kılmayı emreden hükümlerin varlığını unutmamak gerekir.⁵⁸ Dolayısıyla Resûl-i Ekrem'in ilk vahiyden itibaren namaz kıldığını ve daha sonra beş vakit namazın farz kılındığını göz ardı ederek mi'racda namazın farz kılındığı tezinden hareketle Beytü'l-Makdis'i İslâm'ın ilk kiblesi olarak tanımlamanın hiçbir tutarlılığı yoktur. Şunu da ekleyelim ki, ilk rivayetlere bakılırsa beş vakit namaz da, yaygın olarak bilindiğinin aksine, mi'rac hadisesi sırasında değil, isrâ olayının akabinde farz kılınmıştır.⁵⁹

56 Ünal, "Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi", s. 194.

57 Ünal, "Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi", s. 206, 207.

58 Hûd 11/114. Bilindiği üzere Hûd sûresi risâletin başlangıç döneminde ve umumiyetle kabul edildiğine göre boykot yıllarının devam ettiği süreçte nâzil olmuştur. Yine aynı dönemde nâzil olan Tâhâ ve Kâf sûrelerinde de namaz kılınmasına dair hükümler yer almaktadır (bk. Tâhâ 20/130; Kâf 50/40).

59 Bk. İbn İshak, *es-Sîre*, s. 277; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, I, 452; Beyhakî, *Delâil*, II, 107.

Ancak geleneksel algıda isrâ olayıyla mi'rac olayı birbirlerine karıştırılıp aralarında kavram kargaşası var olduğundan ve tamamen ayrı olan bu iki olay sanki birbirini tamamlayan bir tek olaymış gibi telakki edildiğinden, beş vakit namazın isrâ hadisesi sırasında farz kılındığı hususu mi'rac olayına hamledilmiştir.⁶⁰

Bizim tespitlerimize göre isrâ olayı hicretten iki buçuk-üç yıl önce vuku bulmuş olmalıdır. Yukarıda belirtildiği üzere İbn İshak,⁶¹ Rebî' b. Habîb⁶² ve Abdürrezzâk⁶³ gibi erken döneme ait kaynaklar bu olayla birlikte beş vakit namazın farz kılındığını söylemişlerdir. Diğer bir ifadeyle söylemek gerekirse, beş vakit namaz sanıldığı gibi mi'racda değil, isrâ gecesi farz kılınmıştır.⁶⁴ Hatırlanacağı üzere yukarıda yaklaşık olarak hicretten üç yıl öncesinden itibaren Hz. Peygamber'in Beytül-Makdis'e doğru namaz kılmaya başladığını söylemiştik. Dikkat edilirse bu tarih isrâ hadisesinin vuku bulduğu zaman dilimine denk gelmektedir. Şunu da hatırlatalım ki, isrâ olayına işaret eden âyette⁶⁵ Resûl-i Ekrem'in el-Mescidül-Harâm'dan el-Mescidül-Aksâ'ya götürüldüğü vurgulanmaktadır. Yukarıda nakledilen İbn Abbas kaynaklı rivayetlerde de isrâ olayının ardından Resûl-i Ekrem'in el-Mescidül-Aksâ'ya doğru namaz kıldığına işaret edilmektedir. Dolayısıyla bizim tespitlerimize göre el-Mescidül-Aksâ'nın Hz. Peygamber tarafından kible edinilmesi ile isrâ hadisesi arasında henüz dillendirilmemiş olan böyle bir ilişki söz konusudur. Gerek isrâ âyetinin nâzil olduğu dönem gerekse rivayetlerde işaret edilen hususlar dikkate alınır, Resûl-i Ekrem'in el-Mescidül-Aksâ'yı kible edinmesinin arka planında böyle bir hadisenin etkili olduğunu düşünüyoruz.

Buraya kadar anlatılanlara bakılırsa Resûl-i Ekrem'in risâletin ilk sekiz yılında Kâbe'yi kible edindiği, ardından yaklaşık olarak hicretten üç yıl öncesinden itibaren Beytül-Makdis'e doğru namaz kılmaya başladığı ve hicretten sonra ise on altı, on yedi ay kadar buraya doğru namaz kıldığını anlıyoruz.

60 Makalenin hacmini arttırmamak için sadece mezkûr hususa işaret etmeyi yeterli görmekteyiz. Geniş bilgi için bk. İsrâfil Balcı, *İsrâ ve Mi'rac Gerçeği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), s. 301-16.

61 İbn İshak, beş vakit namazın hicretten on altı ay önce Resûl-i Ekrem'in isrâ gecesi Beytül-Makdis'e götürüldüğü zaman burada farz kılındığını nakleder (bk. İbn İshak, *es-Sîre*, s. 277).

62 Rebî' b. Habîb, *el-Câmiu's-sahîh*, I, 83, 90.

63 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, I, 452.

64 Meselâ bk. İbn İshak, *es-Sîre*, s. 277; Rebî' b. Habîb, *el-Câmiu's-sahîh*, I, 83, 90; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, I, 452; Beyhakî, *Delâil*, II, 107.

65 el-İsrâ 17/1.

Bu süreçten sonra nâzil olan âyetle birlikte Kâbe'nin kible olduğu hususunun kesinleştiğini görüyoruz. Bu durumda Beytül-Makdis'in yaklaşık olarak dört veya dört buçuk yıl kadar İslâm'ın kiblesi olduğunu, bunun üç yılının Mekke dönemine, bir buçuk yılının ise Medine dönemine denk geldiğini söyleyebiliriz. Bu husus tespit edildikten sonra geriye Allah Resûlü'nün el-Mescidü'l-Aksâ'yı kible edinmesinin sebebi veya burayı kible edinmesinin arka planındaki âmillerin neler olduğu sorusu kalmaktadır.

el-Mescidü'l-Aksâ'nın Kible Edinilmesinin Sebebi

Yukarıda da işaret edildiği üzere, bu konuda ne Kur'an âyetlerinde ne de rivayetlerde somut bir gerekçeden söz edilmektedir. Aşağıda da işaret edileceği üzere, her ne kadar Hz. Peygamber'in yahudileri memnun etmek için böyle bir değişikliğe gittiğinden söz edilse de, bu iddia daha çok Medine dönemiyle irtibatlandırılarak dillendirilmiştir. Oysa hicretten iki veya iki buçuk yıl öncesinden itibaren Hz. Peygamber'in el-Mescidü'l-Aksâ'ya doğru namaz kıldığı hususu dikkate alınır, sırf bu nedenden dolayı böyle bir değişikliğe gittiğini söylemek bize göre meseleyi aydınlatmak için yeterli değildir. Öte yandan kaynaklarda, Resûl-i Ekrem'in vahyin emri gereği veya kendi içtihadıyla böyle bir değişikliğe gittiğine dair farklı yorumlar da yapılmıştır.⁶⁶

Öncelikli olarak şunu belirtelim ki, Resûl-i Ekrem başlangıçta Kabe'ye yönelirken de ardından Beytül-Makdis'e doğru namaz kılarken de bu tercihleri vahye dayanmıyordu. Diğer bir deyişle her iki yönelişi de kendi tercihi veya içtihadıydı. Bununla birlikte yukarıda zikredilen İbn Abbas isnatlı rivayetlerde üstü kapalı olarak Beytül-Makdis'in kible edinilmesinin sebebine dair önemli bir detay bulunmaktadır. Dikkat edilirse İbn Abbas beş vakit namazın hicretten yaklaşık iki yıl önce farz kılındığını söylemekte ve bu tarihten sonra Allah Resûlü'nün Kudü'se yönelerek namaz kıldığına işaret etmektedir. Yine bu rivayette isrâ olayı sırasında Allah Resûlü'nün Beytül-Makdis'e götürülmesinden söz edilmekte ve bu olayla birlikte Kudü'se doğru namaz kılmaya başladığına dair haberler yer almaktadır. Bir buçuk yıldan üç yıla kadar farklı zaman dilimlerinden söz edilmekle birlikte, genel kabule göre isrâ olayı yaklaşık olarak hicretten iki, bazı rivayetlerde ise üç yıl öncesinde vuku bulmuştur.⁶⁷ Bu tür olaylarda

66 Örneğin bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 101-102.

67 İbn Kesir, *Mu'cizâtü'n-nübüvve*, haz. Hamza Neşertî v.dğr. (Kahire: Mektebetül-Kayyime, 1996), s. 482; İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc fi ehâdisi'l-mi'râc*, haz. Rif'at Fevzi Abdülmuttalib (Kahire: Mektebetül-Hancı, 1417/1996), s. 70; Süyûtî, *el-İsra' ve'l-mi'râc*,

kesin bir tarih verilemeyeceği için metin içerisinde tarih verirken iki-üç yıllık bir zaman aralığından söz ederek yaklaşık bir tarih vermeyi tercih ettik.

Görünen o ki, Resûl-i Ekrem isrâ hadisesi sırasında yaşamış olduğu bir takım olağanüstülüklerin ardından el-Mescidü'l-Aksâ'nın Allah katındaki önemi veya kutsiyetinin farkına varmış ve bu hadisenin akabinde namaz kılarken buraya yönelme gereği duymuştur. Zira o sırada ibâdet ederken Kâbe ya da Beytü'l-Makdis'e yönelmesi için herhangi bir ilâhî emir yoktu. Ancak Hz. Peygamber, Kâbe avlusunda namaz kılarken, buranın Araplar nezdindeki ehemmiyetini de dikkate alarak, Beytullah'a sırt çevirmemiş ve her iki kutsal mekâna birlikte yönelmek için Kâbe'nin güney tarafında namaza durmuştur. Böylece iki kutsal mekâna aynı anda yönelerek birini diğerine üstün tutmadığı gibi, aynı zamanda önceki peygamberlerin mirasına da sahip çıktığını göstermiştir. Benzer hususa işaret eden Hamîdullah, isrâ hadisesinden sonra Hz. Peygamber'in, Hz. Âdem ve Hz. İbrâhim'in kiblesi olan Kâbe'nin yanı sıra, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve ondan sonra gelen peygamberlerin kiblesi olan Beytü'l-Makdis'e yönelerek onların mirasına da sahip çıktığını söylemiştir.⁶⁸ Dolayısıyla Resûl-i Ekrem'in Beytü'l-Makdis'i kible edinmesiyle isrâ hadisesi arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu düşünüyoruz. Aksi takdirde Allah Resûlü ne diye başlangıçta sekiz yıl kadar içinde doğup büyüdüğü şehrin kutsal mâbedi olan Kâbe'nin yanı sıra, Beytü'l-Makdis'i de kible edinmiş olsun? Üstelik Kâbe kendisinin de tâbi olduğu Hz. İbrâhim'in ilk kiblesiydi ve buranın Araplar nezdindeki öneminin de farkındaydı. Bu durumda bir taraftan kavmine İslâm'ı tebliğ ederken bir taraftan da onların en kutsal mâbedine sırt çevirmesi mümkün değildir. Ancak aynı zamanda kendisinden önceki peygamberlerin mirasına sahip çıktığı için Kâbe'nin yanı sıra, Beytü'l-Makdis'i de kible edinmiştir. Fakat burayı kible edinirken Kâbe'den vazgeçmemiştir. Nitekim Medine'ye hicretten sonra özellikle Ehl-i kitaptan beklediği desteği göremeyince, ilk kiblesi olan Kâbe'ye yönelmek istemiş ve bu arzusu nâzil olan âyetlerle gerçekleşmiştir. Buhârî'nin naklettiği bir hadiste de Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kıldığından, bu durumdan Ehl-i kitâbın memnun kaldığından bahsedilmiş, ancak Hz. Peygamber'in arzusunun Mescid-i Haram'a doğru yönelmek olduğuna ve bu arzusunun kible değişikliği âyetinin nüzulüyle birlikte ger-

haz. Muhammed Abdülhakîm Kâdî (Kahire: Dârü'l-hadîs, 1989), s. 60-62; Abdülazîz es-Seâlibî, *Mu'cizetü Muhammed Resûlillah* (Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1986), s. 114.

68 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 145.

çekiştiğine işaret edilmiştir.⁶⁹ Benzer anlatımlar değişik kaynaklarda da bulunmaktadır.⁷⁰

Şunu da hatırlatalım ki, isrâ olayı sırasında Resûl-i Ekrem'in ne tür bir tecrübe yaşadığını bilmiyoruz. Bu konuda ne kendisinden sâdır olan bir rivayetten söz edilir ne de Kur'an'da bir açıklama bulunmaktadır. Kur'an sadece onun isrâ hadisesini yaşadığına işaret eder; ancak bu olayın içeriğine dair detay vermez. Her ne kadar Necm sûresindeki bazı âyetler bu hadiseyle ilişkilendirilerek burada Resûl-i Ekrem'in müşahede etmiş olduğu birtakım olağanüstülüklerin mi'rac hadisesi sırasında yaşandığına dair birtakım iddialar dillendirilmişse de, Necm sûresindeki âyetlerle isrâ hadisesi arasında bir bağlantı kurabilmek tarihsel olarak mümkün değildir.⁷¹ Netice itibariyle isrâ olayı sırasında Allah Resûlü'nün birtakım olağanüstülükler yaşadığı kesindir. Her ne kadar bu olağanüstülüklerin mâhiyetini bilemiyorsak da, isrâ olayına işaret eden âyette Resûl-i Ekrem'in el-Mescidü'l-Aksâ'ya götürüldüğü hususu açıkça belirtilmiştir. Bu itibarla bize göre buranın kible edinilmesiyle isrâ olayı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Üstelik Beytü'l-Makdis'in kible edinilmesiyle isrâ hadisesinin vuku bulduğu zaman diliminin aynı döneme denk gelmesi tesadüf olmamalıdır.

Dikkat edilirse Kâbe'nin ilk kible olmasının nedenine dair yeteri kadar açıklama bulunduğu gibi, aynı zamanda bu konu âyetlerle de teyit edilebilmektedir. Ancak Beytü'l-Makdis'in kible edinilmesinin sebebine dair Kur'an'da en ufak bir işaret bulunmadığı gibi, yukarıda da belirtildiği üzere kimi rivayetlerde dile getirilen sebepler de meseleyi izah etmek için yeterli gözükmemektedir. Bu durumda herhangi bir Kur'anî emir bulunmadığı halde Resûl-i Ekrem'in durduk yere kible değişikliğine gitmeyeceği veya buraya yönelmeyeceğine göre, onun Beytü'l-Makdis'i kible edinmesinin somut bir sebebi olmalıdır. Tüm ihtimaller göz önünde bulundurulduğunda, bize göre, en önemli neden isrâ hadisesidir. Dolayısıyla Resûl-i Ekrem bu olay sırasında yaşamış olduğu olağanüstü tecrübenin ardından, kendi tercihiyle böyle bir karar almış ve burayı kible edinmiştir.

Beytü'l-Makdis'in kible edinilmesi konusunda herhangi bir Kur'anî emir bulunmadığı halde, Allah Resûlü'nün burayı kible edinmesinin "Kur'an dışı

69 Buhârî, "İmân", 30.

70 Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, haz. İsmâ b. Abdülmuhsin el-Humeydân (Demmâm: Dârü'l-İslâh, 1416/1996), s. 43-44.

71 Bu konuda geniş bilgi için bk. İsrail Balcı, "Siyer Okumalarında Kur'an'ın Rolü ve Belirleyiciliği: Necm Sûresi Örneğinde Bazı Siyer Konularının Kritiği", *İSTEM: İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Müsîkî Dergisi*, 8/16 (2010), s. 36-59.

vahiy” teorisi ile açıklanmasına⁷² katılmadığımız gibi, bu tasarrufa izah getirebilmek için böyle bir gerekçeye başvurmanın da meseleyi halledeceği kanaatinde değiliz.⁷³ Kaldı ki bu konuda herhangi bir Kur’anî emir olmadığı için Allah Resûlü kendi kararıyla böyle bir tercihte bulunmuştur.

Kible konusunda bir makale kaleme alan Kasapoğlu, el-Mescidü'l-Aksâ'nın kible edinilmesinin Allah'ın emri olduğundan bahsetmiştir. Onun iddiasına göre Araplar tevhid inancına şirk karıştırdıkları için, tevhidi muhafaza etmek amacıyla Hz. Peygamber'e Beytül-Makdis'i kible edinmesi emri verilmiştir. Bu iddiasını temellendirirken şu yorumu yapmıştır: “Yüce Allah Müslümanların geçici bir süre, Kâbe'ye değil, Beyt-i Mukaddes'e yönelmelerini uygun görmüştür.”⁷⁴ O, kimi klasik kaynaklarda dile getirilen bu görüşü savunurken, her nedense Kur'an'da böyle bir emir olmadığını gözden kaçırmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu kararı, vahyin emri değil, kendi içtihadı veya tercihidir.

Beytül-Makdis'ten sonra kiblenin Kâbe'ye tahvili âyetle sabit olduğuna göre, daha önceden Resûl-i Ekrem'in buraya yönelerek namaz kılması konusu Allah'ın emri gibi sunulursa, bu durumda bütün eksik sıfatlardan münezze olan Yüce Allah'ın geçici bir süreliğine karar verdiği, ardından da bu kararını değiştirdiği gibi bir sonuç ortaya çıkar ki, bunu kabul etmemiz mümkün değildir. Zira böyle bir iddia Yüce Allah'ı duruma göre karar veren eksik bir varlık konumuna indirger. Keza yine bu iddiaya göre Hz. Peygamber de Allah'ın emrinden hoşlanmayan bir elçi konumuna düşürülmüş olur. Nitekim kiblenin Kâbe'ye tahvilini emreden âyette Resûl-i Ekrem'in yüzünü göğe dikerek yalvardığına ve ısrarla Kâbe'ye yönelmek istediğine işaret edilmektedir.⁷⁵ Âyette dile getirilen bu husus mezkûr iddia ile yan yana getirilince, Hz. Peygamber âdeta Allah'ın emrinden memnun olmadığı için Kâbe'ye yönelmek isteyen bir elçi olarak nitelenebilir.

Şunu da hatırlatalım ki, Kur'an-ı Kerim nihaî kiblenin Kâbe olduğunu belirlerken Hz. Peygamber'in kararını değiştirmiştir. Dikkat edilirse, kible değişikliği âyetleri nâzil olduğu zaman Hz. Peygamber el-Mescidü'l-Aksâ'ya doğru namaz kılıyordu. Ancak Kur'an kible değişikliğini emreden âyette sadece el-Mescidü'l-Harâm ismini zikrederek Hz. Peygamber'in kararını de-

72 Ünal, “Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi”, s. 206, 207.

73 Erul, “Kur'an dışı vahiy” tanımlamasıyla ilgili araştırmasında, yerinde tespit ve değerlendirmeleriyle böyle bir vahiy türüne ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini söylüyor. Geniş bilgi için bk. Bünyamin Erul, “Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi”, *İslâmiyât*, 1/1 (1998), s. 53-71.

74 Kasapoğlu, “Bir Dinî Tecrübe”, s. 36.

75 el-Bakara 2/144.

ğiştirdiğini ortaya koymuştur. Bize göre burada el-Mescidü'l-Aksâ isminin kullanılmamasının nedeni de bu olmalıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın takdir etmiş olduğu hükümlerde değişikliğin olmayacağını belirtir.⁷⁶

Sözü edilen iddianın geçerli olması için en azından Resûl-i Ekrem'in başlangıçtan itibaren Kâbe'yi hiç kible edinmemesi gerekirdi. Ancak muhtemelen bu husus tespit edilemediği için, böyle bir yorumla Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'i kible edinmesi konusuna açıklık getirilmek istenmiş fakat dile getirilen yorumlar meseleyi izah etmek yerine, yeni sorunların ortaya çıkmasına kapı aralamıştır. Örneğin, bu iddiada dile getirildiği gibi, Beytü'l-Makdis o dönemde tevhidin değil, teslisin merkezi konumundaydı. Dolayısıyla gerek Kâbe'nin ilk kez kible edinilmesi gerekse Beytü'l-Makdis'in kible edinilmesi hususu vahyin emri değil, Allah Resûlü'nün kendi kararı veya tercihidir. Ancak Medine döneminde nâzil olan âyetlerden sonra (Bakara 2/142-150) Kâbe'nin kible olduğu hususu vahiyle belirlenmiştir.

Kâbe'nin putlarla dolu olması nedeniyle tevhidin korunması için Beytü'l-Makdis'in kible edinildiği görüşü, daha önceden Fazlurrahman tarafından dillendirilmiştir. Ona ait olan görüş Kasapoğlu'nun yanı sıra, kible konusuya ilgili hacimli bir makale kaleme alan Güç tarafından da paylaşılmıştır.⁷⁷ Fazlurrahman, Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'e yönelmesini şöyle yorumlamıştır: "Öyle görünüyor ki, büyük bir ihtimalle baskı altında bulunan müslümanların namazlarını açıkça eda edemedikleri ve ibadet için Kâbe'ye yönelemedikleri bir sırada uygulama alanına konulmuştur."⁷⁸ Halbuki Allah Resûlü risâletin ilk yıllarında Kâbe'ye doğru namaz kıldığı sırada da kible değişikliği âyetinin nâzil olduğu dönemde de Kâbe'nin içi putlarla doluydu. Keza Beytü'l-Makdis de o dönemde Hıristiyanlığın elinde olduğu için tevhidin değil, teslisin merkezi konumundaydı. Bu durumda tevhidin korunması için geçici süreliğine kıblenin buraya çevrildiğini iddia etmek inandırıcı değildir. Üstelik namaz kılmak için mutlak olarak Kâbe avlusunda bulunma zorunluluğu yoktur. Nitekim Allah Resûlü risâletin ilk yıllarında zaman zaman kuytu yerlere gidip namaz kılmıştır.⁷⁹ Buna ilaveten yine Beytü'l-Makdis'in kible edinilmesine kadar Hz. Peygamber ve ona tâbi olan müslümanların Kâbe avlusunda ibâdet ettiklerini göz ardı etmemek gerekir. Bu nedenle müslümanların baskı altında oldukları için Kâbe avlusunda

76 el-İsrâ 17/77; er-Rûm 30/30; el-Ahzâb 33/33; Fâtır 35/43.

77 Güç, "İlâhî Dinlerde Kible Anlayışı", s. 73-100.

78 Fazlur Rahman, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), s. 64.

79 Buhârî, "Salât", 89; "İstiskâ", 20; Taberî, *Târîh*, II, 213.

namaz kılamadıkları yorumu tutarlı değildir. Dolayısıyla bu gerekçeye dayanarak Resûl-i Ekrem'in Kudûs'e yöneldiğini iddia etmek, makul ve inandırıcı gözükmemektedir. Kaldı ki, el-Mescidü'l-Aksâ da müşriklerle müsülmanlar arasında ayrımı yapacak nitelikte tevhidin sembolü konumunda değildir. Üstelik Hz. Peygamber ve ona tâbi olanlar hicretten iki buçuk-üç yıl öncesine kadar Kâbe'ye yönelerek namaz kılmışlardır. Şayet tevhidin korunması amacıyla Beytül-Makdis kible edinilmişse, burasının tevhidin sembolü olması ya da vahyin emriyle Kâbe kible olarak belirlendiği zaman, buranın içinin putlarla dolu olmaması gerekirdi. Keza Allah Resûlü başlangıçta burayı kible edindiği zaman bu tercihi âyetle düzeltilmeliydi. Dolayısıyla bu yorumların hiçbir tutarlılığı yoktur. Hal böyleyken İslâm'ın en ayırt edici vasıflarından birisinin tevhid inancı olduğundan söz ederek Resûl-i Ekrem'in Beytül-Makdis'e yönelmesine açıklama getirmenin isabetli olmadığını hatırlatmak istiyoruz.⁸⁰

Bilindiği üzere isrâ âyetinde Resûl-i Ekrem'in "etrafi mübârek kılınan el-Mescidü'l-Aksâ'ya" götürüldüğüne işaret edilmektedir. Oysa âyet nâzil olduğu dönemde Kudûs'te bu isimde bir mâbed bulunmuyordu ve burada sadece Süleyman Mâbedi'nin harabeleri vardı. Ancak bu mâbedin mekânının kutsallığı aynen devam ediyordu. İlgili âyette etrafi mübârek kılınan mescitten kasıt, Süleyman Mâbedi'nin de içinde bulunduğu harem alanıdır. Günümüzdeki Mescid-i Aksâ ise Emevîler döneminde inşa edilmiştir. Âyette işaret edilen el-Mescidü'l-Aksâ'dan kasıt, yaygın olarak bilindiğinin aksine, dikili bir mâbed (cami) değil, Süleyman Mâbedi'nin harem alanıdır.⁸¹ Dolayısıyla isrâ olayı sırasında Allah Resûlü bu alana götürülmüş veya kendisine burası gösterilmiş olmalıdır. Hz. Dâvûd ve Hz. Mûsâ gibi peygamberler burada bulunan kayayı (Hacer-i Muallaka) kible edinmişler ve burada dua etmişlerdir.⁸² Bu mâbedin kutsallığı devam ettiği için Kur'ân-ı Kerim, Süleyman Mâbedi'nin haremîni "secde edilen yer" olarak nitelemiş ve bu mekânların isimlerini yan yana kullanmıştır.⁸³ Tıpkı Kâbe ve haremîni el-Mescidü'l-Harâm olarak nitelediği gibi. Dikkat edilirse o sırada Kâbe müşriklerin kontrolündeydi ve içi putlarla doluydu. Kudûs ise hıristiyanların elindeydi. Dolayısıyla her iki mekânın kontrolü tevhid inancının dışındaki inanç mensuplarının elindeydi; ancak

80 Kasapoğlu, "Bir Dinî Tecrübe", s. 36.

81 Bu konuda geniş bilgi için bk. İsrâfil Balcı, "Kur'ân'daki el-Mescidü'l-Aksâ Kavramının Kritiği", *Marife*, 12/3 (2012), s. 159-75.

82 Vâsıtî, *Fezâilü'l-Beyti'l-Makdis*, haz. İsak Hassun (Jerusalem: Institute of Asian and African Studies The Hebrew University, 1979), s. 10, 17; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, haz. J. Tornberg (Beirut: Dâru Sâdir, 1385/1965), I, 227-28; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, I, 237.

83 el-İsrâ 17/1.

buraların Allah katındaki kutsiyeti hâlâ devam etmekteydi. Her iki mâbedin harem alanı Allah katında kutsal olduğu için ve burada geçmiş peygamberler ve ümmetleri ibâdet ettikleri için Kur'ân-ı Kerîm bu hususu vurgulamaya yönelik olarak iki kutsal mâbedin haremîni “mescid” olarak nitelemiştir. Bilindiği üzere “mescid” secde edilen veya ibadet edilen yer anlamına gelmektedir. Ancak bu detay rivayetlerde farklı yansıtılmıştır. Örneğin, Resûl-i Ekrem'in el-Mescidü'l-Aksâ'nın içine girdiği, burada namaz kıldığı ve bu olayı anlattığı zaman müşriklerin kendisine inanmadığı, bunun üzerine Resûl-i Ekrem'in de el-Mescidü'l-Aksâ'nın kapısı, penceresi veya çerçevesi gibi birtakım özelliklerini saydığından bahsedilir.⁸⁴ Ancak mevcut bir mâbed olmadığı için bu özelliklerin bulunması mümkün değildir. Bu itibarla Resûl-i Ekrem bu tür özellikleri değil, ancak harabe halindeki Süleyman Mâbedi'nin mekânını görmüş olabilir.

Kiblenin Kâbe'ye Tahvili

Hız. Peygamber, Medine'ye hicret ettiği sırada el-Mescidü'l-Aksâ'ya doğru namaz kılıyordu. Hatta inşa edilen Mescidü'n-Nebi'nin kiblesi de Kudûse doğruydı. Beytül-Makdis, yahudiler için kutsal mekân olduğu için Resûl-i Ekrem'in buraya yönelmesi, Medineli yahudileri memnun etmişti. Kimi Batılı oryantalistler Resûl-i Ekrem'in el-Mescidü'l-Aksâ'yı kible edinme sebebini, Medine'deki yahudileri memnun etmeye ve onların desteğini kazanmaya yönelik politik bir hamle olarak yorumlamışlardır. Aslında bu görüş klasik kaynaklarda da dile getirilmiş ve Hız. Peygamber'in bu kararından yahudilerin memnun olduklarından söz edilmiştir. Aynı kanaati benimseyen Fazlurrahman'ın iddiasına göre ise, Medine'ye hicretten sonra Allah Resûlü, yahudilerden umduğu desteği bulamayınca, bu sefer yeniden Kâbe'ye yönelmek istemiştir.⁸⁵

Batılı oryantalistler veya Fazlurrahman tarafından dile getirilen bu iddianın kible tahvili konusunda önemli bir etken olduğu inkâr edilemez. Ancak bu kanaat sahipleri henüz Mekke döneminin sonlarındayken Resûl-i Ekrem'in el-Mescidü'l-Aksâ'ya doğru namaz kılmaya başlamasının somut sebebi hakkında net bir görüş beyan edememişlerdir. Bize göre de Hız. Peygamber'in böyle bir hedefi söz konusudur; ancak bu hedef sanıldığı gibi Medine'ye hicretle birlikte değil, henüz Mekke döneminin sonlarındayken gündeme gelmiştir. Bizim tespitlerimize göre Hız. Peygamber Akabe biatlarının yaşandığı süreç içerisinde böyle bir değişikliğe gitmiştir. Diğer bir ifadeyle, henüz Mekke'deyken Hız. Peygamber Medineli yahudilere yöne-

84 Buhârî, “Menâkıbü'l-ensâr”, 41, “Tefsîr”, 3; Müslim, “İmân”, 276, 278, 282.

85 Fazlur Rahman, “İslâm Toplumunun Mekke'deki Ön Temelleri”, *İslâmî Yenilenme: Makaleler IV*, çev. Adil Çiftçi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), s. 25-28.

lik samimi bir mesaj vermek istemiştir.⁸⁶ Dolayısıyla biz Resûl-i Ekrem'in yahudilere yönelik mesaj vermek istediğinin inkâr edilemeyeceğini, henüz hicret etmeden önce Medine'ye gitmeyi düşündüğü için böyle bir karar aldığını ve Mekke döneminin sonlarında el-Mescidü'l-Aksâ'ya doğru namaz kılmaya başladığını, keza onun böyle bir karar almasının arkasında, yaşamış olduğu isrâ olayının da önemli bir muharrik unsur olduğunu düşünüyoruz. Zira bu olayla birlikte Allah Resûlü Beytül-Makdis'in Allah katındaki kutsiyetini fark etmiş ve kendisi zaten geçmiş dinlerin mirasını reddetmediği için, bu değişikliğe gitmekte beis görmemiştir. Ancak değişiklik Mekke'deyken gerçekleştiğine göre, bize göre Resûl-i Ekrem bu kararıyla Medineli yahudilere yönelik bir mesaj vermiş olmalıdır. Özellikle değişikliğin Akabe biatlarının yapıldığı süreçte gerçekleşmiş olması tesadüf olmamalıdır. Dikkat edilirse isrâ olayı, ilk Akabe biatı ve Resûl-i Ekrem'in el-Mescidü'l-Aksâ'ya doğru namaz kılması hemen hemen aynı dönemlere denk gelmektedir. Görünen o ki, Resûl-i Ekrem, Medineliler'le temasa geçince, buradaki yahudileri memnun etmeye yönelik böyle bir adım atmıştır. Ancak bu hamlesiyle Kâbe'den de tamamen vazgeçtiği söylenemez. Nitekim Mekke'deyken Kâbe'yi araya alıp her iki kibleye birlikte yönelerek namaz kılmıştır. Ancak Medine'ye hicretle birlikte iki kutsal mekâna aynı anda yönelme imkânı kalmayınca direkt olarak el-Mescidü'l-Aksâ'ya doğru namaz kılmıştır.

Medine'ye hicretten sonra yaklaşık bir buçuk yıl kadar Hz. Peygamber el-Mescidü'l-Aksâ'ya yönelerek namaz kılmışsa da, özellikle yahudilerin olumsuz tutumundan sonra, ilk kiblesi olan Kâbe'ye yönelmeyi arzulamıştır. Bu çekince nedeniyle değişiklik için somut bir sebep aramış ve bu sebep kible değişikliği âyetiyle birlikte gerçekleşmiştir.⁸⁷ Kible tahviliyle ilgili âyetlerin mesajına bakıldığında, Resûl-i Ekrem'i bu şekilde davranmaya sevk eden en önemli unsurun, yahudilerden gelecek olumsuz tepki veya söylentiler olduğunu anlıyoruz. Anlaşıldığı kadarıyla Resûl-i Ekrem hem onlarla tamamen ilişkileri koparmamak hem de makul bir gerekçe bulmak amacıyla âni karar vermemiş ve âyetin nâzil olmasına kadar sabretmiştir. Nitekim kible değişikliği ile ilgili âyetlerde yahudilerin olumsuz tepkilerine işaret edilmiş ve onların bu tutumunun Resûl-i Ekrem'i üzmemesi için kararlı bir duruş sergilemesi gerektiği öğütlenmiştir.⁸⁸ Söz konusu âyetler aynı zamanda Hz. Peygamber'in niçin daha önce yaptığı gibi kible değişikliğine gitmediğine

86 Bilindiği üzere Mekke'de yahudilerin sayısı neredeyse yok denecek kadar azdı (Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke* [Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003], s. 183-86).

87 el-Bakara 2/144.

88 el-Bakara 2/142-50.

dair ipuçları vermektedir. Özellikle yahudilerin Medine'deki konumu veya siyasal ağırlıkları göz önünde bulundurulursa, kible değişikliği kararının zor bir süreçte gerçekleştiğini görüyoruz. Nitekim Kur'an-ı Kerim bu süreci Hz. Peygamber'e samimi bir şekilde uyanlarla uymayanların ayırt edilmesi bağlamında "zor bir sınav" olarak nitelemektedir.⁸⁹ Dikkat edilirse Hz. Peygamber'in el-Mescidü'l-Aksâ'ya yönelmesi yahudileri memnun ederken, kiblenin Kâbe'ye çevrilmesi kararı onları hayli rahatsız etmiştir. Hatta kimi yahudi ileri gelenleri bu meseleyi dillerine dolamışlar ve çeşitli söylentiler yayarak Hz. Peygamber'i tutarsız davranmakla suçlamışlardır. Hatta bazı yahudi âlimleri daha önce el-Mescidü'l-Aksâ'ya doğru kılınan namazlarla ilgili söylentiler yayarak bu dönemde ölen müslümanların akıbetlerinin ne olacağı gibi soruları ortaya atıp zihinlerin bulanmasına neden olmuşlardır.⁹⁰ Onların bu tür söylentiler yaymaları üzerine, nâzil olan âyette daha önce kılınan namazların Allah katında zayi olmayacağına işaret edilmiş ve bu söylentiler boşa çıkarılmıştır.⁹¹

Bakara sûresindeki âyette Resûl-i Ekrem'in Kâbe'ye yönelme arzusuna değinen Heykel, farklı bir nedenden söz eder. Ona göre tıpkı müşrikler Hz. Muhammed'i Mekke'den çıkardıkları gibi yahudiler de onu Medine'den çıkarmak istiyorlardı. Bu yüzden bir plan yapmışlar ve şayet iddia ettiği gibi peygamber ise geçmiş peygamberlerin yaptığı gibi Kudüs'e hicret etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Şayet bunu yaparsa kendisine inanacaklarına dair söz vermişlerdir. Resûl-i Ekrem de onların niyetini anlamış ve bu oyuna gelmemiştir. Sonuçta onların bu tür oyunları üzerine Allah Resûlü ilk kiblesi olan Kâbe'ye dönmeyi arzulamıştır.⁹² Tespit edebildiğimiz kadarıyla erken döneme ait rivayetler arasında bu yorumu destekleyen bir rivayeti görme imkânımız olmadı.

Bakara sûresindeki kible değişikliğini konu edinen âyetler⁹³ Medine döneminde nâzil olduğuna göre, burada sadece kiblenin Kâbe'ye çevrilmesi sürecine işaret edilmektedir. Ancak aynı âyetlerde kible hakkında önemli mesajlar da yer almaktadır. Örneğin, her dinî topluluğun yöneldiği bir kiblesi olduğuna işaret edilmektedir.⁹⁴ Bu ilâhî buyrukla Kur'an kibleyi, her dinî

89 el-Bakara 2/143.

90 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), I, 133-34; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 19-27.

91 el-Bakara 2/143.

92 M. Hüseyin Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), s. 36.

93 el-Bakara 2/142-50.

94 el-Bakara 2/148.

topluluğun kendine özgü ayırt edici vasfı olarak tanımlamıştır. Unutmamak gerekir ki, Hz. Peygamber, Kudüs'e doğru namaz kılarken, burası yahudiler için de kutsal bir mekân özelliği taşımaktaydı. Her ne kadar Hz. Peygamber, Yahudilik ve Hıristiyanlığın öğretisini reddetmeyerek Beytü'l-Makdis'i Kâbe gibi kutsal kabul etmişse de, tebliğ etmiş olduğu din, Allah katında en son dinin İslâm olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumda İslâm'ın ayırt ediciliği ve mensuplarının yöneleceği kendilerine özgü kiblesinin olması zarureti söz konusudur. Bu itibarla Kur'an, Yahudilik ve Hıristiyanlığın da atası olarak kabul edilen Hz. İbrâhim'in yöneldiği Kâbe'yi kible olarak belirleyerek onun öğretisine sahip çıkmıştır. Neticede Medine döneminde nâzil olan âyetlerle birlikte İslâm'ın nihaî kiblesinin Kâbe olduğu konusu kesinleşmiştir.⁹⁵

Şunu da belirtmiş olalım ki, Hz. Peygamber'in Kâbe ile birlikte Beytü'l-Makdis'e yönelmesi, iki kutsal mekândan birini diğerine tercih etmesi anlamında değil, aksine her iki mekânı birleştirerek geçmiş peygamberlerin mirasını reddetmediğini göstermeye yönelik bir amaç taşımaktadır. Ancak Medine'ye hicretle birlikte iki kutsal mekâna aynı anda yönelme imkânı kalmayınca ve aynı zamanda yahudilerin olumsuz tutumları gittikçe artınca, Allah Resûlü daha önce yöneldiği ilk kiblesine dönmek istemiştir. Bu konuda nâzil olan âyetlerle birlikte Kâbe, Allah katında hem tüm ilâhî dinlerin merkezi hem de İslâm'ın ayırt edici vasfı olarak konumlandırılmıştır. Dikkat edilirse kible değişikliğinden sonra yahudilerin ileri geri konuşmaları üzerine Kur'an, doğu ve batının sahibinin Allah olduğunu vurgulayarak, amaçsız veya bilinçsiz bir şekilde bir yerden bir yere yönelmek yerine bilinçli bir şekilde Allah'ın emri doğrultusunda belli bir kibleye yönelmenin önemine işaret etmiştir.⁹⁶ Nitekim devamındaki âyette kible değişikliğiyle birlikte kimilerinin Hz. Peygamber'e uyacaklarına, kimilerinin ise ondan ayrılacaklarına işaret edilmiş ve bu ayrımın ortaya çıkması için böyle bir değişiklik yapıldığı gerçeği vurgulanmıştır.⁹⁷ Dolayısıyla Kâbe'ye doğru ibâdet etmek bilinçsiz bir yönelme değil, bizzat müslümanların kiblesi olması nedeniyle ilâhî emrin gereğidir. Haddizatında başlangıçtan beri Kâbe'nin kible olduğu ve bu durumu Ehl-i kitabın da bildiği gerçeğine işaret edilmektedir.⁹⁸ Hatta Kur'an çarpıcı bir benzetme yaparak "Tıpkı öz çocuklarını bildikleri gibi, Kâbe'nin Hz. İbrâhim'in kiblesi olduğu" hususunu bildiklerine işaret etmiş ve Allah katındaki ilk ve son kiblenin burası olduğu gerçeğini gözler önüne sermiştir.⁹⁹

95 el-Bakara 2/144, 149, 150.

96 el-Bakara 2/142.

97 el-Bakara 2/143.

98 el-Bakara 2/144, 145.

99 el-Bakara 2/146.

Bütün bunlarla birlikte şunu da hatırlatalım ki, vahyin emri gereği Kâbe nihaî kible olarak belirlenirken, bu ilâhî buyruk Beytü'l-Makdis'in müslümanlar açısından önemsizliği anlamına gelmemelidir. Bize göre bu değişiklik âyetlerde de vurgulandığı üzere, Kâbe'nin yeryüzünde Allah adına dikilen ilk mâbed olması ve İslâm'ın ayırt ediciliği vasfıyla alâkalıdır. Dikkat edilirse Kur'an daha önceden Resûl-i Ekrem'in Beytü'l-Makdis'e doğru kılmış olduğu namazların geçerliliğine işaret ederek bir yandan Hz. Peygamber'in kararını onaylarken bir taraftan da buranın kutsallığına işaret etmiştir. Ancak kible değişikliği süreci içerisinde el-Mescidü'l-Aksâ (Beytü'l-Makdis) veya Kudüs adından hiç söz etmemiştir. Bir bakıma Kur'an bu isimleri kullanmayarak kendi kendini nesheden bir konuma düşmediği gibi, aynı zamanda bu yolla kible değişikliğine itiraz eden Ehl-i kitaba da meşru zemin bırakmamış, başlangıçtan itibaren İslâm'ın ilk ve son kiblesinin Kâbe olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁰

Sonuç

Risâletin ilk yıllarından itibaren Allah Resûlü'nün Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığına dair açık deliller bulunduğu halde, ilk kiblenin Kâbe olduğu konusu netleştirilemediği için el-Mescidü'l-Aksâ'nın ilk kible olduğuna dair yaygın bir kanaat ortaya çıkmıştır. Oysa risâletin ilk sekiz yılında Hz. Peygamber'in Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığına dair çok açık rivayetler bulunduğu gibi, bu hususun kible değişikliği âyetiyle de teyit edildiğini görüyoruz.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/146. Anlaşıldığı kadarıyla kible değişikliği meselesine bağlı olarak yahudiler ve müslümanlar arasında her iki mekânın kutsallığı veya birbirlerinden daha üstün olduğuna ilişkin birtakım tartışmalar yaşanmış olacak ki, kimi rivayetlerde bu yönde bazı haberler aktarılmıştır. Nitekim bazı rivayetlerde iki kutsal mâbedden hangisinin daha önce inşa edildiğine dair tartışmalar yapılmıştır. Hatta bu konunun Hz. Peygamber'e sorulduğu, onun da el-Mescidü'l-Aksâ'nın Kâbe'den kırk yıl sonra inşa edildiğini söylediği gibi haberler nakledilmiştir (bk. Buhârî, "Ehâdisü'l-enbiyâ", 10; Müslim, "Mesâcid", 1, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* [İstanbul 1992], V, 157; İbn Mâce, "Mesâcid", 7; Nesâî, "Mesâcid", 3). Görünen o ki, bu tür rivayetler Kâbe'nin öncelikli veya daha üstün olduğunu ifade etmeye yönelik iddialara ilişkin haberlerdir. Ancak bunların tarihsel gerçeklerle örtüşmediğini unutmamak gerekir. Zirâ Kâbe yeryüzünde inşa edilen ilk mâbed iken (bk. Âl-i İmrân 3/96), el-Mescidü'l-Aksâ'nın inşası Hz. Dâvûd tarafından başlatılmış ve oğlu Hz. Süleyman zamanında bitirilmiştir. Bu tarih MÖ IX. yüzyıla rastlamaktadır. Sözü edilen tarih dikkate alınırsa kırk yıllık zaman farklılığına dair haberin tarihsel gerçeklerle örtüşmediği hususu çok açıktır (Vâsıtî, *Fezâil*, s. 6-9; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, haz. M. Halîl Herrâs [Kahire: Dârü'l-fikr, 1395/1975], s. 202-203; Taberî, *Târîh*, IV, 159-61; ayrıca bk. Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *DİA*, XXVI, 326; Casim Avcı, "Kudüs", *DİA*, XXVI, 327).

Hız. Peygamber, risâletin başlangıcından itibaren namaz kılmaya başlamış ve el-Mescidü'l-Aksâ'nın gündeme gelmesinden önce yaklaşık sekiz yıl kadar Kâbe'ye doğru ibâdet etmiştir. Bu süre içerisinde el-Mescidü'l-Aksâ'ya yöneldiğine dair herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Dikkat edilirse el-Mescidü'l-Aksâ'nın kible edinilmesi olayı, Mekke döneminin sonlarına doğru yaşanmış olan isrâ hadisesinin akabinde ortaya çıkmış bir durumdur. Bu olayla birlikte Hız. Peygamber buranın Allah katındaki kutsiyetini fark edince ve Mekke döneminin sonlarında gerçekleşen Akabe biatlarıyla birlikte buraya hicret etmeyi planladığı için Medineli yahudilere samimi bir mesaj vermek amacıyla böyle bir değişikliğe girmek istemiştir. Dolayısıyla bu kararın arkasında yahudilere yönelik bir mesajın yanı sıra, yaşamış olduğu isrâ hadisesinin önemli bir etkisinin olduğu kanaatindeyiz.

Bizim tespitlerimize göre isrâ hadisesi hicretten iki buçuk-üç yıl öncesinde gerçekleşmiş ve bu olaydan sonra Hız. Peygamber el-Mescidü'l-Aksâ'ya doğru namaz kılmaya başlamıştır. Medine'ye hicretten on altı veya on yedi ay sonra nâzil olan âyetle birlikte ise -vahyin emri gereği- kible Kâbe'ye çevrilmiştir. Bu durumda Allah Resûlü yaklaşık olarak risâletinin ilk sekiz yılında Kâbe'ye doğru namaz kılmıştır. Mekke döneminin sonlarına doğru ise ortalama üç yıl kadar el-Mescidü'l-Aksâ'ya yönelerek ibadet etmiştir. Bu yöneliş Medine'ye hicretten sonra yaklaşık bir buçuk yıl daha devam etmiştir. Böylece Mekke dönemindeki üç yıla bir buçuk yıllık Medine dönemindeki süre eklenince, el-Mescidü'l-Aksâ'nın yaklaşık olarak dört buçuk yıl kible olduğunu anlıyoruz.

Allah Resûlü'nün ilk önce Kâbe'yi, ardından el-Mescidü'l-Aksâ'yı kible edinmesi ise vahyin emri değil kendi tercihidir. Ancak nihaî olarak kiblenin Kâbe'ye çevrilmesi âyetle sabit bir konudur (Bakara 2/144). Şunu da ekleyelim ki, Hız. Peygamber el-Mescidü'l-Aksâ'yı kible edindiği zaman Kâbe'den tamamen vazgeçmemiştir. Nitekim Kâbe avlusunda namaz kılarak Beytullah'ın güney tarafında durmuş ve iki kutsal mâbede / mekâna birlikte yönelmiştir. Ancak Medine'ye hicretten sonra bu imkân ortadan kalktığı için direkt olarak el-Mescidü'l-Aksâ'ya doğru namaz kılmış ve on altı veya on yedi ay sonra nâzil olan kible değişikliği âyetiyle birlikte nihaî kiblenin Kâbe olduğu hususu vahiyle sabitlemiştir.

Kanaatimize göre Hız. Peygamber, Hız. İbrâhim'in geleneğine uyararak ilk önce Kâbe'ye doğru namaz kılmıştır. İsrâ hadisesinden sonra ise el-Mescidü'l-Aksâ'nın kutsiyetini dikkate alarak Kâbe avlusunda namaz kılarak her iki kutsal mâbede / mekâna birlikte yönelmek amacıyla Kâbe'nin güneyinde durarak Kudüs'e doğru yönelmiştir. Medine'ye hicretten sonra ise bu imkân ortadan kalkmış ve yaklaşık bir buçuk yıl kadar direkt olarak buraya doğru namaz kılmıştır. Ancak gönlünden tamamen Kâbe'yi çıkarmamıştır. Nitekim bu süre

içerisinde de sürekli ilk kiblesi olan Kâbe'ye yönelerek namaz kılmayı arzulamıştır. Neticede bu arzusu kible değişikliğini emreden âyetle (Bakara 2/144) birlikte gerçekleşmiş ve el-Mescidü'l-Aksâ'dan ayrılmak için somut bir gerekçe ortaya çıkmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla âyetin nâzil olmasından sonra Hz. Peygamber kiblesini Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye çevirdiği için, el-Mescidü'l-Aksâ ilk kible olarak yorumlanmıştır. Bu arada kible değişikliği konusu da genelde Medine'ye hicretten sonra inen âyetler çerçevesinde ele alındığından, Hz. Peygamber'in önce Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığı gerçeği rivayetler arasında kaybolup gitmiş ve geleneksel yorumlarda el-Mescidü'l-Aksâ'nın ilk kible olduğu şeklinde yaygın bir kanaat ortaya çıkmıştır. Böylece kible tahvili meselesi de hicretten bir buçuk yıl sonrasında alâkalı bir konu gibi telakki edilmiştir. Özellikle kible değişikliğini emreden âyetler nâzil olduğu sırada Resûl-i Ekrem, Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldığı için ve buradan Kâbe'ye doğru döndüğü için el-Mescidü'l-Aksâ ilk kible olarak nitelenmiştir. Halbuki, yukarıda izah edildiği üzere, Medine dönemindeki kible değişikliği sürecine gelinceye kadar yaklaşık olarak risâletin ilk sekiz yılında Resûl-i Ekrem, Kâbe'ye yönelerek namaz kılmış, ardından Mekke döneminin sonlarına doğru yaşamış olduğu isrâ hadisesiyle birlikte el-Mescidü'l-Aksâ'yı kible edinmiştir. Bu itibarla kible değişikliği meselesi sadece Medine dönemiyle alâkalı bir konu değildir.

Başlangıçta Kâbe'ye doğru namaz kılan ve aynı zamanda Hz. İbrâhim'in öğretisine bağlı kaldığını söyleyen Allah Resûlü'nün Kâbe'nin yanı sıra el-Mescidü'l-Aksâ'ya yönelmesinin somut bir sebebi olmalıdır. Ne Kur'an ne de erken döneme ait rivayetlerde herhangi bir nedenden bahsedilmektedir. Somut sebepten bahsedilmediğine göre, Allah Resûlü'nün içinde doğup büyüdüğü şehirdeki kutsal mâbedin yanı sıra, bir başka mekâna yönelerek ibadet etmesinin mutlaka bir nedeni olmalıdır. Bizim tespitlerimize göre bu sebep isrâ hadisesi olmalıdır. Özellikle isrâ olayının vuku bulduğu tarihle Hz. Peygamber'in Kudüs'e doğru namaz kılmaya başladığı tarihin aynı döneme denk gelmesi tesadüf olmasa gerektir. Bunun yanı sıra, Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'e yöneldiği tarih ile Akabe biatlarının gerçekleştiği dönemin aynı zaman dilimine denk gelmesi de dikkat çekicidir. Allah Resûlü, Medine'ye hicret etmeyi planladığı için buradaki yahudilere yönelik samimi bir mesaj vermek istemiş olabilir. Zira bu süreç içerisinde ibâdet edilirken mutlak olarak bir kibleye yönelmesi gerektiğine dair ilâhî bir emir bulunmamaktaydı. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in böyle bir hedefinin olduğundan söz edilebilir. Henüz hicret gerçekleşmeden önce Medine'deki müslümanların yaklaşık iki yılı aşkın bir süreden beri Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılıyor olmaları da bu durumu işaret eder gibidir. Ancak Medine'ye hicretten sonra özellikle yahudilerin olumsuz tavırları üzerine Hz. Peygamber'in ilk kiblesi olan Kâbe'ye yönelmeyi arzuladığını anlıyoruz. Fakat yahudilerden

gelebilecek olumsuz eleştiriler ve bu bağlamda ortaya çıkacak olan spekülasyonlardan çekindiğinden olsa gerek, bu değişiklik için uygun bir zemin aramış ve sabretmiştir. Neticede kible değişikliğini emreden âyetin nüzulüyle birlikte Allah Resûlü'nün bu arzusu gerçekleşmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm her dinî topluluğun yöneldiği bir kiblesi olduğuna işaret ederek bir bakıma kıblenin o dine mensup insanlar için birleştirici ve aynı zamanda diğerlerinden ayırt edici bir mahiyeti olduğunu vurgulamıştır. Nitekim kible değişikliğiyle birlikte Kur'an, müslümanları kastederek bu karardan bir kısmının hoşlanacağını, buna mukabil yahudiler ve münafıkların ise bundan hoşlanmayacaklarına işaret ederek samimi olan müslümanlarla münafıklık yapanların ayrılacaklarını haber vermiş (Bakara 2/143) ve bu ayırt ediciliğe işaret etmiştir. Dolayısıyla kible değişikliği kararı böyle bir ayrışmayı veya aidiyeti ifade etmektedir. Bu itibarla vahyin emri gereği Kâbe'nin kible olarak belirlenmesi, İslâm'ın ve müslümanların diğer dinî geleneklerden ayırt edici vasfı olduğu anlamını taşımaktadır. Bu itibarla Kâbe'nin kible olarak belirlenmesi, bize göre İslâm'ın ve müminlerin en belirleyici ve ayırt edici vasfıdır. Nitekim Kur'an "Her dinî topluluğun kendine özgü kiblesi olduğu" (Bakara 2/148) gerçeğine işaret ederek bu ayırt ediciliği vurgulamıştır.

İslâm'ın İlk Kiblesinin el-Mescidü'l-Aksâ Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı

Medine döneminde nâzil olan kible değişikliği âyetiyle birlikte İslâm'ın kiblesinin Kâbe olduğu konusunda herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Ancak Mekke döneminde kıblenin neresi olduğu konusu henüz açıklığa kavuşturulamamıştır. Örneğin Hz. Muhammed (a.s.) peygamberliğinin ilk yıllarında Kâbe'ye doğru namaz kıldığı halde, daha sonra kible edinmiş olduğu el-Mescidü'l-Aksâ, İslâm'ın ilk kiblesi olarak nitelenmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Muhammed'in ne zamandan beri veya ne kadar süre ile Kâbe ya da el-Mescidü'l-Aksâ'ya doğru namaz kıldığı konusu da netleştirilememiştir. Bu makale Mekke döneminde İslâm'ın kiblesiyle ilgili bilinmeyen hususları incelemekte ve el-Mescidü'l-Aksâ'nın kible edinilmesinin arka planındaki gerçekler ile nihaî olarak kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi sürecini irdelemektedir.

Anahtar kelimeler: Kible, Kâbe, el-Mescidü'l-Harâm, el-Mescidü'l-Aksâ, Kudüs
